

Año LIV. urtea

134 - 2022

Uztaila-abendua

Julio-diciembre

FONTES LINGVÆ VASCONVM STVDIA ET DOCUMENTA

SEPARATA

NOR-NORI-NORK
irrealisak Gipuzkoan:
eginen hedadura eta
**ezan* adizkien zenbait
berrikuntza

Olatz Leturiaga Angoitia

Sumario / Aurkibidea

Fontes Linguae Vasconum. Studia et Documenta

Año LIV. urtea - N.º 134. zk. - 2022

Uztaila-abendua / Julio-diciembre

ARTIKULUAK / ARTÍCULOS / ARTICLES

Zergatik panpox: flâneusearen arrastoan

Irati Majuelo Itoiz

281

Luzaideko oikonimiaren azterketa: etxe izengoitiak

Peio Kamino Kaminondo, Patxi Salaberri Zaratiegi

309

Euskarazko elkarkari iragangaitzak: lexikoak ala sintaktikoak?

Kristina Bilbao Hernandez

337

NOR-NORI-NORK *irrealis*ak Gipuzkoan: *eginen* hedadura eta **ezan* adizkien zenbait berrikuntza

Olatz Leturiaga Angoitia

375

Euskararen jabekuntza testuinguru soziolinguistiko ezberdinetan:

zer esaten diguten haurren testuek kasu gramatikalen erabilerari buruz

Maidier Huarte

415

Euskal zenbatzaileen komuntzadura-aldakortasuna Hegoaldeko testu zaharretan

Eukene Franco Landa

439

VARIA

Irigarai familiaren funtsa Nafarroako Errege Artxibo Nagusian: katalogoa (II. dokumentu argitaragabeak)

Ekaitz Santazilia

471

Idazlanak aurkezteko arauak / Normas para la presentación de originales /

Rules for the submission of originals

491

NOR-NORI-NORK

irrealisak Gipuzkoan: *eginen* hedadura eta **ezan* adizkien zenbait berrikuntza

Auxiliares tripersonales no indicativos en Gipuzkoa: difusión de *egin* e innovaciones de auxiliares con base **ezan*

Tripersonal *irrealis* verbal forms in Gipuzkoa: diffusion of *egin* and innovations in auxiliaries with **ezan*

Olatz Leturiaga Angoitia
Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU
olatz.leturiaga@ehu.eus
<https://orcid.org/0000-0002-7930-6576>

DOI: <https://doi.org/10.35462/flv134.4>

Lan honek Eusko Jaurlaritzaren Doktoretza Aurreko Programako laguntza (2021-2022) jaso du, eta «Monumenta Linguae Vasconum 6: Avances en cronología de la historia y la prehistoria de la lengua vasca (PID2020-118445GB-I00)» ikerketa-proiektuaren barnean egin da. Eskerrak eman nahi dizkiet Iñaki Camino eta Eneko Zuloagari, lan honen lehen bertsioari egindako zuzenketa eta iruzkinengatik. Ebaluatzaile anonimoak ere eskertu nahi ditut, beren oharrek lan hau hobetzen lagundu baitute.

Jasotze data: 2022/10/19. Behin-behineko onartze data: 2022/11/03. Behin betiko onartze data: 2022/11/22.

LABURPENA

Lan honetan, Gipuzkoa (erdialde)ko NOR-NORI-NORK *irrealis*en bilakaeran sakondu nahi da. XVI.-XIX. mendeetako testuei begiratu diet, baita herrietako egungo euskara deskribatzen duten monografieie ere. Gipuzkoa erdialdeko eremu zabalean erabili da mendebaleko *egin* sail triperersonalean, nahiz eta zaila den jakitea Beterrin eta Gipuzkoa (ipar)ekialdean zenbateko lekua izan duen. Tolosaldean eta Beterrin, bereziki, **ezan* zaharra ere badago, eta adibide guztiak ez dira arkaismoak. Hala, **ezanen irrealis* triperersonaletan gertatutako zenbait berrikuntza edo aldaketa aurkeztu ditut, Gipuzkoa (erdialde)ko eskualde batzuek Euskal Herriko erdi-ekialdearekin izandako harremana erakuts baitezakete.

Gako hitzak: dialektologia historikoa; erdialdeko euskara; aditz laguntzaileak.

RESUMEN

Este trabajo ahonda la evolución de los auxiliares tripersonales no indicativos de Gipuzkoa (central). He analizado los textos de los siglos XVI-XIX y también formas verbales compiladas en monografías. El auxiliar *egin* se ha utilizado en amplias zonas del centro de Gipuzkoa, pero no es fácil discernir qué nivel de asentamiento ha tenido en Beterri y en el nordeste de Gipuzkoa. Sobre todo en la zona de Tolosa y Beterri también hallamos el antiguo auxiliar **ezan*, y no todos los ejemplos son arcaísmos; muestro innovaciones de auxiliares con base **ezan*, que indicarían que lingüísticamente varias zonas del centro de Gipuzkoa han convergido hacia la franja centro-oriental del País Vasco.

Palabras clave: dialectología histórica; vasco central; verbos auxiliares.

ABSTRACT

This work deals with the tripersonal *irrealis* verbal forms of (central) Gipuzkoa. I have analyzed 16th-19th century texts and also monographs. The auxiliary *egin* has been used in a large area of central Gipuzkoa, although it is not easy to determine how strong this feature has been in Beterri and in the north-eastern part of Gipuzkoa. Especially in Tolosaldea and Beterri regions the ancient auxiliary **ezan* is also present, and not all instances are archaisms. I reveal some innovations arising in tripersonal *irrealis* verbal forms with **ezan*, which would indicate that linguistically several areas of central Gipuzkoa have converged towards the central-eastern area of the Basque Country.

Keywords: historical dialectology; central Basque; auxiliary verbs.

1. SARRERA. 2. EGIN ADIZKIEN HEDADURA. 3. *EZAN ADIZKIEN BERRIKUNTZAK ETA ALDAKETAK. 3.1. *-ia(t)za-* erakoak (vs *-ieza-* orokorra). 3.2. *zaiozu* ‘iezaiozu’ erako aferesidunak. 3.3. *dioza-* ‘diezaio-’, *(di)zaiozka-* eta Larramendiren *diozkaizka-* ‘diezazkio-’ erakoak. 3.4. Beterri-Gipuzkoa (ipar)ekialdeko *aki(y)ok* ‘iezaioak’ erakoak. 4. ONDORIOAK. 5. LABURDURAK. 6. ERREFERENTZIAK.

1. SARRERA

Azken urteotan, ugaritu egin dira euskal dialektologia diakronikoaren alorreko ikerketak euskal hizkuntzalaritzan. Esparru honek izandako bilakabidearen laburpen bikaina egiten du Urrestarazuk (2021, § 2), Mitxelenaren aurreko garaitik hasi eta gaur egunera arte. Ikerketa horien barrenean, aditz-morfologiako gaiak ere landu dira, nola berariaz, hala beste gai batzuekin batera. Honako lan hauek aipa daitezke aditz-morfologiako gaiak bereziki jorratu dituztenen artean: Urgell (2006, 2018a), Padilla-Moyano (2013), Mounole (2007, 2014/2018, 2015), Ariztimuño (2013a, 2015, 2021a, 2021b), Eraña (2020) eta Leturiaga (2020), besteak beste.

Ildo beretik, eta saio honetan ikertuko denera hurbilduz, Leturiaga (2022a)-n NOR-NORK saileko adizki *irrealisak* izan nituen aztergai: mendebaleko *egin* berrikuntzak Gipuzkoa (erdialdea)n izan duen hedaturaz gehiago jakiteko saio bat egin nuen testu zaharrak sakon aztertuta. Sail bipertsonalera mugatu nintzen orduan, gaiak duen interesa kontuan hartuta, azterketa sakon eta mantso egitea merezi duelakoan. Haren osagarri da lan hau; oraingo honetan, NOR-NORI-NORK *irrealisak* izan ditut ikergai. Hona hemen azterketa egiteko erabili ditudan Gipuzkoa erdialdeko testuen zerrenda, eskualdeka bereizita:

– Urola

- Azkoitiko *Sumario Brevea* (1614): SumBrev (Urkizu, 2009)
- Azpeitiko abadesa errezildarraren gutunak (1622): ErrezilGut (Sarasola, 1983)

- Manuel Larramendiren Azkoitiko sermoia (1737): AzkSerm (Lakarra, 1985)
 - Azpeitiko altzagatarren gutunak (c. 1738): AzpGut (Madariaga et al., 2009)
 - Xabier Munibe «Peñafloridako kondea»-ren *Gabonsariac* (1762) eta *El borra-cho burlado* (1764): GabS eta BorrB (Altzibar, 1991)
 - Joakin Altzibarren *Grand Tour* antzerkia (1772): GTour (Ugarte & Aldekoa, 2007)
 - Loiolako dotrina (XVIII): LoiolaDot (Altuna, 1995)
 - Felipe Agustin Otaegi beizamarraren testua (XVIII-XIX): Otaegi (Otaegi, 1993)
- Goierri
- *Salmo Misererea* (XVI)¹: Miserere
 - Jose Otxoa Arinen dotrina (1713): OArin
 - Zegamako dotrina (1741): ZegDot (Ondarra, 1984a)
 - Goierriko platika (XVIII): GoiPlat (Murugarren, 1984)
 - Juan Ignazio Iztuetaren *Gipuzcoaco dantza gogoangarrien condaira edo historia* (1824) eta *Gipuzcoaco provinciaren condaira edo historia* (1847): Izt (1824) eta Izt (1847)
 - Frantzisko Ignazio Lardizabalen *Testamentu Zarreko kondaira (I-II)* (1855) eta *Testamentu Berriko kondaira* (1855): Lardiz TZ (Urgell, 1995) eta Lardiz TB (Urgell, 1996)
- Tolosaldea
- Juan Irazustaren dotrina (1739): Iraz (Leturiaga, 2022b)
 - Vicente Zuazolaren bertsoak (1775): Zuazola (Satrustegi, 1995)

1 Mounolek & Lakarrak (2018) diote Gipuzkoa sartaldekkoa izan daitekeela; Zuloagak (2020) ere Gipuzkoako mendebalekotzat edo hegoaldekotzat hartzen du. Horregatik, Goierriko testuekin batera aztertu dut. Urgellek uste du (2020, 717. or.), ordea, «kokapen-aukerak zertxobait zabaldu behar» direla, beraz, gaia ez dago itxita.

- Juan Antonio Ubillosen dotrina (1785): Ubill
- Agirre Asteasukoaren *Confesioco eta comunioco sacramentuen gañean eracusaldia* (1803) eta *Jesu-Cristo, eta Virgiña chit Santaren misterioen, eta beste cembait gaucen gañean eracusaldia* (1850): AgirAst (1803) eta AgirAst (1850/1978)
- Beterri
 - Joseph Domingo Lubietaren gramatika (1728): Lubieta (Gidor Bilbaoren transkripzioa)
 - Manuel Larramendiren gramatika (1729): LarmEIV
 - Agustin Kardaberatzen *Cristavaren vizitza* (1744, 1760): Kardab (1744) eta Kardab (1760)
 - Donostiako Peperen eta Josefaren gutunak (1761): DonostiaGut (Satrustegi, 1983)
 - Frantzisko Xabier Larizen dotrina (1773): Lariz
 - Jose Bizente Etxagarairen bertsoak (XVIII-XIX): Etxag (Zavala, 1964)

Testu horiek guztiek ez dute fidagarritasun dialektal bera: pentsa daiteke batzuek ahozkotik gertuko hizkera islatzen dutela; beste batzuk, aldiz, autore jantzienak dira, eta kutsu landuagoa dute (ikus Leturiaga, 2022a, 1. taula). Dena dela, bigarren horietan ere tartekatzen dira ahozko hizkera-ezaugarriak, eta, nahi baino testu gutxiago ditugunez, horiei ere begiratu diet datuak osatzeko. Idazle jantziak eta xumeak bereizten saiatu naiz, eta jantzizat har daitezkeen testuak zuhurtziaz aztertu ditut. Goian zerrendatu ditudan baino idazki gehiago erabili ditut, berez; izan ere, ondoko eskualde eta lurraldeetakoei ere erreparatu diet, dialektologiak berezko duen konparazio-lanari helduta (Camino, 2004): batzuetan, jatorrizko testuetara edo edizioetara jo dut zuzenean, eta beste batzuetan, orain arte egin diren ikerketez eta *Euskal Klasikoan Corpusaz* (EKC, Euskara Institutua, 2013) baliatu naiz datuak biltzeko. Kasu bakoitzean zehaztuko dut erabilitako iturria zein den.

Gaiari helduz, zenbait ikerketatan esan da –besteak beste, Lakarra (1986), Mounole (2007), Zuloaga (2020), Ariztimuño (2020)– mendebaleko *egin irrealisa* Gipuzkoan ere erabili dela NOR-NORI-NORK sailean, aurreko mendeetan ez ezik, gaur egun ere bai. Esate baterako, honako hau dio Zuazok (2014, 90. or.) *erdialdeko sartaldeko azpieuskalkiaz*² ari dela: «Egin erroa erabiltzen da [NOR-NORK

2 «Mendebaletik aspaldi heldutako eragina nabari da alderdi honetan. Gaur egun, dena dela, atzeraka doaz ezaugarri horietako gehienak; adineko hiztunen artean diraute bizirik eta, batez ere, mendebaleko herrietan: Deba, Itziar, Azkoitia, Azpeitia, Urretxu, Zumarraga, Legazpi, Segura, Zegama...» (Zuazo, 2014, 88. or.).

saileko] ahaleran [...] Baita NOR-NORI-NORK saileko subjuntiboan eta agintzeran ere, baina hori eremu zabalagoan gertatzen da». *Irrealis* triperersonaletan geografikoki hedatuago eta gramatikalki finkatuago ageri da, beraz, pentsa daiteke aspaldikoa dela berrikuntza hizkera horretan, eta ez dela berria; aitzitik, sail bipertsonalean geografikoki mugatuago eta gramatikalki nagusitasunik lortu gabe sumatzen da. Hori dela eta, egiantzekoa dirudi pentsatzea NOR-NORI-NORKen sartu zela lehendabizi *egin* berrikuntza, eta geroago, NOR-NORKera hedatu zela (Urgell, 2020; Zuloaga, 2020).

Haatik, testu zaharretara joz ikus daiteke NOR-NORI-NORKen (ere) *egin* ez dela aukera bakarra Gipuzkoan: **ezan* adizkiak ere badaude –Bizkaian eta Araban bezala–; are gehiago, guztiak ez dira arkaismoak, eta aztergai den eremuak ondoko eskualde/lurraldeekin izandako harremana erakuts dezakete. Honenbestez, **ezanen* NOR-NORI-NORK *irrealis*etan gertatutako zenbait berrikuntza eta aldaketa aurkeztuko ditut, Gipuzkoako testuetako datuak oinarri hartuta. Lehendabizi, ordea, *egin* adizkiez jardungo dut, NOR-NORI-NORKen mendebaleko berrikuntza noraino iritsi (izan) den jakiteko, eta NOR-NORK sailarekin alderatzeko.

2. EGIN ADIZKIEN HEDADURA

Honako hau ondorioztatu nuen Gipuzkoa erdialdeko testu zaharretan ageri diren *irrealis* bipertsonalak aztertu ondoren (xehetasun gehiago Leturiaga, 2022a-n): badirudi, NOR-NORK sailari dagokionez, mendebaleko *egin* erabili dela Urolan, Goierriin eta Tolosaldeko hego-ekialdean, baina ez Tolosaldeko ipar-mendebalean, Beterrin eta Gipuzkoa (ipar)ekialdean. Era berean, mendebaleko *egin* (ustez) iritsi ez den Beterrin, Euskal Herriaren erdialde hertsiko berrikuntza bat bildu nuen: NOR-NORK saileko [**ezan* + *-zki-*] egitura (*zazkik* ‘itzak’, *zazkizu* ‘itzazu’, etab.). Hori dela eta, ematen du Gipuzkoa erdialdeko eskualde guztiak ez direla alderdi berari begira egon historikoki.

Esan bezala, geografikoki hedatuago eta gramatikalki finkatuago dago *egin* NOR-NORI-NORKen, beraz, berrikuntza beraren bi olatu izan daitezke sail batekoa eta bestekoa. Gipuzkoa erdialdeko testuei erreparatuta, XVI.-XVII. mendeetan jada nabari da bi sailen arteko aldea:

- Urola eskualdean *egin* adizkiak baino ez ditut bildu, baita Azkoititik ekialdera ere (vs NOR-NORK sailean Azkoititik ekialdera **ezan* soilik ageri da testuetan): agintezkoak dira *esan eguioçu* (ErrezilGut, 12. ler.), *enterga eguizcozu* (AzpGut, 1. gut.), *quendu eguiguzu* (Otaegi, 225. or.); [*egin* + *-(a)la*] egituradun agintezkoak, berriz, *escribi deguiçudala* (ErrezilGut, 31.-32. ler.) & *gaztiga deguiçudala* (ErrezilGut, 63. ler.), *barca deizcula* (LoiolaDot, 16. or.); eta ahalekoak *deitu leiqueo* (Otaegi, 349. or.), (*norc*) *eracutsi al deiquegu* (Otaegi, 361. or.), etab. Azkoitian ere *egin* dago, NOR-NORK sailean bezala: *enkargadu degion* (SumBrev, 13. agindua), *enkomendadu degioela* (SumBrev, 16. agindua), *bete eguidazu* (AzkSerm, 19. or.), *adierazo egiezu*

(GabS, 169. or.), *ezarri eguistac* (BorrB, 216. or.), *ezan beguit* (GTour, 84. or.), etab³.

- Goierri inguruan *egin* dago NOR-NORI-NORKen, baita NOR-NORK sailean **ezan* baino ez duten testuetan ere: agintezkoak dira *quendu eguidaçu* (Miserere, 8. ler.) & *viurto eguidaçu* (Miserere, 48. ler.), *euqui eguiozo* (ZegDot, 44v or.), *barca eguizguzu* (ZegDot, 41v or.) & *bar(ca) eguizcuzu* (ZegDot, 1v or.); [*egin* + -(a)nl/(a)la] egituradun agintezkoak, aldiz, *barca deguigula* (ZegDot, 41v or.), *galdetu deguiogun* (GoiPlat, 1. or.); eta xedezkoa *augmenta deigun* (ZegDot, 55v or.). Ordiziako Otxoa Arinek ere badu *egin*, NOR-NORK sailean bezala: *esan eguiztazu* (62. or.), *eman deigun* (58. or.), *ecin quendu leiqueo* (49. or.), *eman neiqueo* (170. or.), etab.
- Tolosaldean –edo Tolosaldeko zati batean behintzat– *egin* dago NOR-NORI-NORKen, baita NOR-NORK sailean **ezan* baino ez duten testuetan ere: Irazusta alkizarrak agintezko *esan eguidazu* (11. or.), *izan eguiozu* (28. or.), *eracutsi eguiguzu* (5. or.), *barcatu eguizcutzu* (24. or.) ditu, baita [*egin* + -(a)la] egituradun agintezko *erregutu deguiozula* (49. or.), *ez deguigula utci* (24. or.) ere. Elduaingo 1619ko bertsoetan ez da ageri NOR-NORI-NORK *irrealisik*; dena dela, NOR-NORK sailean *jan eguic* adibidea dagoenez (Bilbao, 2014, 2. bertsoa, 16. ler.), pentsa daiteke NOR-NORI-NORKen ere erabiliko zela *egin*, sail bipertsonalean baino hedadura geografiko zabalagoa (izan) baitu mendebaleko berrikuntzak sail tripartsonalean. Bestalde, Vicente Zuazolaren bertsoetan *esan eguidazu* (58. ler.) dago, baina zalantzarikoa da testu honek Tolosa inguruko hizkera islatzen ote duen edo mendebaleragokoa; izan ere, bertso horietan NOR-NORI-NORK *realiseko ceuztazun aguindu* (66. ler.) ere ageri da, eta *realiseko eutsi* laguntzaileak mendebalerago garamatza (Aldai, 2014, 231. or.; Mounole, 2015, 480. or.).

Honenbestez, NOR-NORK sailean ez bezala, NOR-NORI-NORKen badirudi XVI.-XVII. mendeetarako *egin* zegoela Gipuzkoa erdialdeko eremu zabalean. Mendebaleko berrikuntzak sail tripartsonalean izandako hedadura zabalagoaren erakusgarri da, halaber, XVI. mendeko Aresoko otoi-tzetan ere agertzea: *erregutu eguiozu*, *eracusi eguiguçu* (Reguero, 2019a, 449. or.).

Alabaina, NOR-NORI-NORK *irrealisetan* *egin* bildu dudan Gipuzkoa erdialdearen barrenean, ezberdintasunak daude eskualde batetik bestera. Hala nola, Urolan, *egin* baino ez dago idazle xumeen testuetan (SumBrev, ErrezilGut, AzpGut). Eskualde horretako testuren batean **ezan* ere badago –*esca zaiogun* (GabS, 178. or.), *ekarri dezaio-dan* (BorrB, 254. or.), *eman dezoqueen* (Otaegi, 407. or.)–, baina XVIII. mendearen bigarren erditik aurrerako testuak dira horiek, eta, beraz, kontuan hartu behar da literatur gipuzkerarekin hedatutako joera eta ildoak ere tartean egon daitezkeela: Manuel

3 Eta Azkoititik mendebalera ere *egin* dago, espero bezala: besteak beste, Debako seroraren 1596ko gutunean *gaçtigatu begit* (Bilbao & Lakarra, 2014); Mutrikuko Txakartegiren 1775eko gutunean *escribitu beguit* (San-tazilia, 2017, 276. or.); Arakistainen euskal kopletan *quendu eguizgutzu* (Zuloaga, 2019, 369. or.); eta Itziarko amabirjinaren bederatziurrenean (1790) *ezca eguiozu*, *alcanza deguidazula* (Zuloaga, 2019, 380.-381. or.).

Larramendiren lanen ondotik, *literatur gipuzkera* deiturikoa osatuz joan zen, gero eta ezaugarri jakinagoekin, gero eta indar gehiagorekin; hala, Beterriko hizkeratik kanpoko ezaugarriak, eta, batez ere, bizkaieratzat har zitezkeenak, gutxiesten hasi ziren⁴. Testuinguru horretan ulertu behar da, beste aldaketa batzuekin batera, (mendebaleko) *egin* baztertu eta **ezan* hobestearen aldeko joera (Lakarra, 1985). Aitzitik, Beterri eta Gipuzkoa (ipar)ekialdean bildu ditudan adizki gehien-gehienak **ezan* dira (§ 3.2.1 eta § 3.3.1); *egin* duten testuak gutxi batzuk dira, eta, beste eskualdeekin alderatuta, geroagoko autoreenak: Larramendi, Kardaberatz, Mendiburu, eta abar⁵. Etxagaraik ere badu *eginen* adibideren bat: *degiotela bigundu* (260. or.). Ez da erraza jakitea zeri zor zaion eremu horretan *egin* geroago agertzea: gramatikalki beste eskualde batzuetan bezainbeste hedatu ez izanari edo geroago hedatu izanari, edo testu faltaren ondorioz dugun ezagutzarik ezari.

**Ezan* adizkiak (ere) bildu ditut Goierriko (§ 3.3.1) eta, bereziki, Tolosaldeko (§ 3.1.1 eta § 3.2.2) nahiz Beterri inguruko (§ 3.2.1 eta § 3.3.1) testu batzuetan, eta –Urolan ez bezala– testu horiek guztiak ez dira *literatur gipuzkeraren* ildoetara jarraitu zieten idazle jantzienak (OArin, Iraz, DonostiaGut). Izatez, laguntzaile zaharra da **ezan*, eta honenbestez, espero izatekoa zen testuetan adibideak aurkitzea; alabaina, **ezan* diren adizki guztiak ez dira arkaismoak. Horietako batzuk aurkeztuko ditut jarraian.

3. **EZAN* ADIZKIEN BERRIKUNTZAK ETA ALDAKETAK

3.1. *-ia(t)za-* erakoak (vs *-ieza-* orokorra)

Ez da erraza jakitea *dieza-* & *zieza-* edo *diaza-* & *ziaza-* diren zaharragoak *irreali*-setan. Haatik, pentsa daiteke *-ieza-* erakoak direla orokorrak, eta *-iaza-* gisakoak, berriz, geroago gertatutako aldaketen emaitza. Alde batetik, maiztasunari eta hedadura geografikoari erreparatuta, *-e-*dun *-ieza-* dutenak dira hizkera eta –testuak ditugun– garai guztietan ageri direnak; *-a-*dun aldaerak, aldiz, eremu geografiko murriztagoan eta denbora-tarte laburragoan daude. Beste aldetik, morfologiari dagokionez ere pentsa daiteke *-e-*dun triperzonalak direla zaharragoak (Ariztimuño, 2013b, 3. ataleko 3. puntua): gogoratu argumentu kopuruaren araberrako oposaketaz orainaldiko zenbait adizkitan: *darooat* vs *derooat*, *dagik* vs *degik*, etab. Esandakoa aintzat hartuta, *irrealis* bipertzonalak eta triperzonalak ere bokalen bidez bereiz zitezkeen (*-a-* bip. vs *-e-* trip.), eta hala, *-iaza-* duten triperzonalak berriak lirake, beharbada *-a-*dun bipertzonalen analogiaz sortuak⁶. Horregatik eskaini diet atal bat saio honetan.

4 Besterik da linguistikoki *bizkaiera* zer den zehazten zail izatea. Uler bedi Bizkaia inguruan erabiltzen zen hizkera gisa, nahiz ondo dakigun horietako hizkuntza-ezaugarri batzuk Bizkaian baino eremu zabalagoan erabili direla.

5 EKCN begiratuta, honako adizki hauek ageri dira esate baterako: Larramendiren *esan begit*, *barka degizkigula*; Kardaberatzen *eman begit*, *utzi zegiola*, *barka degizkigula*; eta Mendibururen *begira egiozu*, *ken egiozue*. Bestalde, XVII. mendekoak diren Isastiren atsoitzetan *eguioc* dago (29. erredua; Mitxelena, 1964/2011, 177. or.), baina adizki trinkoa da eta ez laguntzailea.

6 Ariztimuñok dioenez (2021b, 53.-54. or.), Gipuzkoako testuetan badira hasieran *dia-* duten adizki gehiago, «maizenik oinarrizko argumentu-egituran datiboa txertatu zaiela adierazteko» (ikus haren adibideak).

3.1.1. Tolosaldea

Irazusta alkizarraren 1739ko dotrinan, mendebaleko *eginekin* batera (§ 2) **ezan* ere badago triperpersonal *irrealiseta*: *-ia(t)za-* erakoak dira adizki horiek, vs *-ieza-* orokorra. Batzuk [**ezan* + *-(a)la*] egitura duten agintezkoak dira (1a, 1b, 1c), eta beste bat xedezkoa (1d):

- (1) a. Eman **diazagula** 'diezagula' *Jaungoycoac corputzarenzat mantenimentu conveni zayona* (Iraz, 24. or.)
- b. Ez **diazadala** 'diezadala' *ori galdetu niri bada naiz ignorantea* (Iraz, 20. or.)
- c. Barcatu **diatzaitzula** 'diezazkizula' *Jaungoycoac gure pecatuac, guc barcatu diuztegun becela agraviatu gaytuenai eta gaizqui eguin diguenay* (Iraz, 24. or.)
- d. *Recibitcen degula bear dan disposicioarequin, izan didin gure animen mantenimentua, eta aumenta diazagun* 'diezagun' *gracia* (Iraz, 40. or.)

Badirudi osagarri singularrarekin *diaza-* frikaria erabiltzen duela, eta osagarri pluralarekin, berriz, *diatza-* afrikatua –lehenaldiko *zia(t)za-*ren adibiderik ez du-. Hala, pentsa daiteke afrikatu bidez adierazten dela osagarriaren pluraltasuna, cf. *dietza(ki)-* 'diezazki-' gisakoak dituzten Leizarraga, Etxeberri Ziburukoa, Aranbillaga, Gazteluzar, etab. (Etxaide, 1984; EKC). Nolanahi ere, 3.1.3. atalean aipatuko dudan moduan, ez dago hain garbi ezaugarri zaharra den hori (< *-(t)za* pluralgilea; Ariztimuño, 2013a, 370. or.) edo analogiaren baten emaitza (Krajewska et al., 2017, 181.-182. or.).

EKCn begiratuta, *dia(t)za-* erako adizkien agerraldiak oso gutxi dira gipuzkeraz, eta gutxi horiek ere ez dira saio honetan lantzen ari garen **ezan* laguntzailekoak. Esate baterako, Juan Antonio Mogelen honako adibide honek *joan* aditzaren forma trinkoa dirudi: *izan liteke zuk bear bezela ez ezagutzea, ez sentitzea usai gaiztoa, nola gaisotegi edo hospitaletan gaisoen artean sarri dabiltzanak sentitzen eztuten usai txaarrik, ta bai banaka batzuetan baizik ez diazananak* 'dozenak'. Hori horrela izanik, pentsa ote daiteke Irazustaren joera estilistikoren bat dela *irrealis* triperpersonalen *dia(t)za-* erabiltzea, *dieza-* orokorraren orde? Ondoko lurraldeetako testuetan, ordea, badira halako adizkien agerraldi gehiago.

3.1.2. Nafarroa Garaiko iparraldea

Nafarroa Garaiko iparraldeko hizkeretan **ezan* erabiltzen dute datiboarreko markarekin *irrealis* triperpersonalen (Reguero, 2019a, 449. or.)⁷. Hain zuzen ere, atal honetan lantzen ari garen *-iaza-* erako adibide bat dago 1626ko Leitzako testuan:

- (2) *Eta eztiatzola* 'ez diezaiola' eragozi *niorc* (< *ez *diazaola*. Leitz, 1626, 2v or.; Reguero, 2019a, 217. or.)

⁷ Nafarroa Garaiko erdigunean ere **ezan* dago, baina datiboarrekorik gabe (Reguero, 2019a, 449. or.). Horregatik, ez da harrigarri *-ia(t)za-* erako adibiderik ez topatzea Nafarroa Garaiko barnealdean.

Kasu honetan ere [**ezan* + *-(a)la*] egitura duen agintezko adizkia da, baina atzizkirik gabeko agintezko adizkietan ere badago *diaza-* Nafarroa Garaian (*diazadazu-ø* 'iezadazu'); izan ere, kontuan hartu behar da Nafarroa Garaian, Lapurdin bezala, xedezko adizkietako *d-* analogiaz igaro zela atzizkirik gabeko agintezkoetara (Camino, 2013, 130. or.). Besteak beste, 1674ko Berako gutunetan dago halako adibide bat (& *-e-dun* xedezko *eguin deaçadazun* eta *egor diezadazun*; Reguero, 2019a, 220. or.), baita 1875eko Zugarramurdiko testuan ere⁸:

- (3) *Eta barca diazadazu 'iezadazu' escrivizeco modo gaitzaz, banon escussatuba naiz ceren ezpaitugu guc escrivicen ussatzen uscaraz* (Bera, 1674, 9. or.; Reguero, 2019a, 219. or.)
- (4) a. Sines **diazadazue** 'iezadazue' *nere cristabac: meza batzuec enzun eta arrosario batzuec errezatcearequin etzabela deus ere ari* (Zugarramurdi, 1875, 3. atala; Satrustegi, 1987, 305. or.)
- b. *Zoaz maiz pensamentuarequin eriotceco ordura [...] contu eguinzu causten zariela goatce batean bertce munduraco etsiarequin, eta erran diazazu 'iezadazu'. ¿Cer dira mundu untan zuc gueyenic maitatcen dituzun gauzac? (diazazu < diazaazu < diazadazu. Zugarramurdi, 1875, 3. atala; Satrustegi, 1987, 306. or.)*

Leitzako XVIII. mendeko dotrinan, berriz, *-a-* edo *-e-*rik gabeko *dizagula* 'diezagula' dago: *deseacen dugu Jaungoicoac eman dizagula gueren oguia, eta ez besterena. Au da: lagun dizagula Jaungoicoac eguiten irabaci justoac eta licitoac* (43v or.; Reguero, 2019b). Leitzako 1626ko adibidea ikusita (2), pentsa daiteke *diazagula* > *dizagula* gertatu zela. Alabaina, ez dago hain garbi hori, XVIII. mendeko lekukotasun gehienetan *-ieza-* orokorra ageri baita, eta ez *-iaza-*: Goizuetako 1753ko dotrinan agintezko *idequi niezazula* (5v or.), *beguira diezazula* (8r or.), *servi ciezaion* (4v or.) daude, eta xedezko *esca diezazugun* (10v or.); hau da, *-e-dunak* dira guztiak (Reguero, 2015). XVIII. mende bukaerako Joseph Elizalderen gutunetan ere *eman diezazuela* eta *yiuz diezazula* daude, *-e-*rekin (Reguero, 2019a, 225. or.).

Esandakoa aintzat hartuta, zaila da *dieza-* & *zieza-* eta *dia(t)za-* & *ziaza-* (nahiz *diza-* & *ziza-*) itxurako adizkien kronologia eta ibilbidea zehaztea. Ikus daitekeenez, lehen testuetatik aldakortasuna dago eta nahasian ageri dira era batekoak eta bestekoak, nahiz eta *-e-dun -ieza-* modukoak nagusi izan.

8 Nicolas Echeverri da azken testu horren egilea, Zugarramurdiko apaiz elizondoarra, baina Zugarramurdin bizi izan zen eta bertako euskara ondo zekien (Satrustegi, 1987, 291.-292. or.). Adibide horiez gain, XVI. mendeko Aresoko otoitzetan *barca jazquiguzu* dago: Reguerok aipatzen du (2019a, 408. or.) **iazkiguzutik* etor litekeela, **ezan* laguntzailea datiboaurreko markarekin legokeena. Fonikoki, beharbada, **diazazkiguzutik* etor liteke hau ere, baina aintzat hartu behar da *-iaza-* erako beste adibideetan osagarriaren pluraltasuna afrikatu bidez adierazten dela, vs *jazquiguzuko -zki-* pluralgilea. Gainera, XVII. mendekoak dira atzizkirik gabeko agintezkoetan *d-* duten adizkien lehen agerraldiak (Camino, 2013, 130. or.), vs mende bat lehenagokoa litzatekeen **diazazkiguzu* > *jazquiguzu*.

3.1.3. Lapurdi (*barnealdea*)

EKCren arabera, *dia(t)za-* ereduiko adizkien agerraldi gehien Lapurdin daude, XVII. mendean. Mende bat lehenago, XVI. mendean, adibideren bat du Leizarragak, baina ez da 3.1. atalean dihardugun adizkien modukoa, lehendabiziko *-a-* «hiri» datibo-morfema baita (Ariztimuño, 2013a, 364. or.):

- (5) *Eta althagarri gaberico oguén bestaco lehen egunean ethor citecen discipuluac Iesusgana, ciotsatela, Non nahi duc appain diaçágun iatera Bazcoa?* (Leizarraga, 1571, 52r or.)
D-I-A⁹-ZA-GU-N
TAM3orain-DM-NORI2sg-**ezan*-NORK1pl-KONPL

Orainaldiko *dia(t)za-* *irrealisak* darabiltzate, esate baterako, XVII. mendeko Matarrek, Haranburuk eta Axularrek¹⁰; lehenaldiko *ziaza-*ren adibideak ere badituzte Haranburuk eta, batik bat, Axularrek, eta *d-*rik gabeko agintezko *iaza-* du Harizmendik (vs *dieza-*, *zieza-*, *ieza-* orokorrak). Agintezko (6a, 6b, 8a, 9a, 9b), xedezko (7a) nahiz ahaleko (7b, 8b) balioa dute:

- (6) a. [...] *ikhussiric han dagoela creatura guztien iaun eta gobernari beçala, ohore ekhar diaçogun* 'diezaiogun' (< **diazaogun*. Materra, 1617, 78. or.; Krajewska et al., 2017)
b. Beha *diaçaguçue* 'iezaguzue' *gain horretaric ceuen caritatezco beguiez, eta gueure beharrac estal diatçaguçue* 'iezazkiguzue' *ceuen faborez* (Materra, 1623, 301. or.; Krajewska et al., 2017)
- (7) a. [...] *debocinoac erakharri nau hemen ahalaz neure pobrecia guztia çuri gomen-datcera, çuc guero pietatez ençunic eman diaçadaçun* 'diezadazun' *çure begui sainduen aitcincoz gai eta propi errendatceco dohaina eta garacia* (Haranburu, 1635, 12.-13. or.)
b. *Orai ere Iauna, leheneco hura bera çara eta mudatcen etçarela niri barkhamendu eman diaçaquedaçu* 'diezadakezu' *izterbeguiac geçurti eguiteagatic* (Haranburu, 1635, 256. or.)¹¹

9 Adizki honetan «hiri» datibo-morfema erroaren aurretik dago, 3.3. atalean aipatuko ditudanetan bezala. Gisa berekoa da Etxepareren *diaçan*, «hiri» datiboa duena (§ 3.1.4, ikus 10. adibidea).

10 EKCren arabera, baita Pouvreaux (85 agerraldi) eta geroagoko Duvoisinek (17 agerraldi) ere. Urtek adibide bakarra du, eta Orixek *diazadan* du XX. mendean.

11 Adizki honetan datibo-morfemaren aurretik dago ahalerako *-ke-*, ohi ez bezala. EKCren arabera, Pouvreaux ere gisa bereko *diazakezuet* 'diezazueket', *diazakezu(n)* 'diezazukeen', *diazakegu* 'diezaguke' ditu. Gipuzkoako Otxoa Arinek (1713) ere *deiqueon* 'diezaiokeen' (79. or.) eta *leiqueo* 'liezaioke' (49. or.) ditu egimekin, baita *neiqueo* 'niezaioke' (170. or.) ere, eta Beizamako Otaegik (XVIII-XIX) *deiquezu* 'diezazuke' (224. or.), *deiquegu* 'diezaguke' (361. or.), *deiqueogun* 'diezaiokegun' (331. or.), etab.

- (8) a. *Eta are gehiago, abisatuko dut [...] berehala handik atheratzeko hunenbat meza eta trentena eman arazi diatzadala* ‘diezazkidala’ (Axular, 1643, 235. or.; Urgell, 2015)
- b. *Egun batez galdegin zeraukaten Dionisio filosofoari, ea zertaz egin ahal zia-
zaion* ‘ziezaiokeen’ *gizon batek bere etsaiari damurik eta atsekaberik gehiena* (Axular, 1643, 297. or.; Urgell, 2015)¹²
- (9) a. *Eguin darotaçu guiristinoac lurraren gainean ahal duquen ohorerik handiena eta ontasunic aberaxena: gucia valia iaçadaçu* ‘iezadazu’ *ni gucia çuri alde guciz bahitceco* (Harizmendi, 1658/1978, 108. or.)
- b. *Hitcez baino lehen cinen, / exempluz mantenatcen: / compliaraz iaçaguzu* ‘iezaguzu’, */ cer baihara manatcen* (Harizmendi, 1658/1978, 98. or.)

Lapurdin ere, Nafarroa Garaian bezala, xedezko adizkietako *d-* analogiaz hedatzearekin batera heda zitezkeen *dia(t)za-* erakoak atzizkirik gabeko agintezkoetara (Camino, 2013, 130. or.), cf. Materraren *diatçaguçue* ‘iezazkiguzue’ vs Harizmendiren *iaçaguzu* ‘iezaguzu’. Bestalde, *-iaitza-* gisakoak ere baditu Materrak osagarri pluralarekin, bigarren *-i-* eta guzti: *diatçadaçu*, *diatçagula*, *diatçaguçu* (Krajewska et al., 2017, 267. or.). Hori horrela izanik, osagarriaren pluraltasuna afrikatuak adierazten duela esan badut ere (§ 3.1.1), baliteke **ezan* diren adizki horietan *-it-* pluralgilea egotea:

Materrak *it-* pluralgilea ere badu, **edun* eta **ezan* [Nork-Nor] aditzetan. Aldiz, **ezanen* hirupertsonaletan ez dago garbi ezaugarri zahar bat ala analogiaren emaitza aurkitzen dugun. Forma horietan erroko txistukaria afrikaturik adierazi zuen objektu pluraltasuna (B89 *diatçagula* ‘diezazkigula’, *diatçaguçu* ‘iezazkiguzu’), baina batzuetan *-i-* bat aurrean jarrita (B87 *diatçagula* ‘diezazkigula’, *diatçaguçu* ‘iezazkiguzu’). Lehendabizikoak bakarrik kontuan harturik, esango genuke Nork-Nor formen analogiak eragindakoak direla (*deza-* : *ditza-* :: *diaza-* : *X = diatza-*), eta hori iradokitzen dute ekialdeko *dezan* : *detzan* bezalakoek, non pluralgilearen jatorrizko *-i-* aldaturik, txistukariaren artikulazio-modua besterik ez den geratu bereizgarri. Alabaina, *diatza-* motakoek zailtza eragiten digute: horietan *-it-* osoa «iragan» ote da analogikoki ala egiazki hor egon da beti pluralgile zaharra, gerora aurreko *iak* disimilaturik galdu bada ere? (Krajewska et al., 2017, 181.-182. or.)

Goiko aipuan esaten den bezala, adizki horietan *-it-* pluralgilea egon liteke, (*-za-*) erroaren aurretik legokeena –espero bezala, pluralgile hau erroaren aurretik ageri ohi baita (cf. *d-it-u-Ø*; Ariztimuño, 2013a, 371. or.)–. Gogora bedi, halaber, Irazusta alkizarraren *diatçaitzula* ‘diezazkizula’ adibidea (§ 3.1.1): kasu honetan, *-za-* erroaren ondoren dago bigarren *-i-*, eta horrek aukera ematen du pentsatzeko, pluralgilea ez, baizik eta datibo-marka dela, lehendabiziko *-i-* ren moduan (*d-i-a-tza-i-tzu-la*). Ildo beretik, ezin daiteke baztertu Materrak dituen *diatza-* erako adizkietan datibo-marka izatea

12 Urgellek azaltzen duen moduan (2015, § 2.3), *-ke-* gabeko ahalera zaharrak dira halakoak, vs *ziazon* ‘ziezaion’ xedezkoa (Urgell, 2015, 160. orrialdeko oin-oharra).

bigarren *-i-* ere (d-i-a-i-tza-da-zu, cf. Irazustaren d-i-a-tza-i-tzu-la). Hori horrela balitz, afrikatuak adieraziko luke osagarriaren pluraltasuna (§ 3.1.1).

3.1.4. Nafarroa Beherea eta Zuberoa

Etxeparek *-iaza-* erako adizkiren bat du XVI. mendean, baina, Leizarragaren adibidean ikusi bezala (§ 3.1.3), kasu honetan ere lehendabiziko *-a-* «hiri» datibo-morfema da:

- (10) *Vertan guero so albaitegui non den gorpuz sainduya / Pensa eçac hura dela hire saluaçalia / Adoreçac deuocionez eta galde gracia / Azquen finian eman diaçan recebice dignia* (Etxepare, 1545; Altuna, 1980, 1. zatiko 37.-40. ler.)

D-I-A-ZA-Ø-N

TAM3orain-DM-NORI2sg-**ezan*-NORK3sg-XEDE

Alabaina, beste bi adibide ere baditu Etxeparek, eta lantzen ari garen adizkien modukoak dirudite; [**ezan* + *-(a)n*] egituradun agintezkoa da bata (11a), eta atzizkirik gabeko agintezkoa bestea (11b):

- (11) a. *Gelosiac eztiçaquet nic gayz erran secular / Mayte nuyena nahi enuque ehorc hunqui liaçadan* 'liezadan' (Etxepare, 1545; Altuna, 1980, 4. zatiko 29.-30. ler.)
 b. *Misericordiaz bethe ciraden iaun eztia / Othoi ençun yaçadaçu* 'iezdazu' *neure oracionia* (Etxepare, 1545; Altuna, 1980, 1. zatiko 58.-59. ler.)

EKCn begiratura, Nafarroa Behereko autoreen lanetan ez dago halako adibide gehiago. Aitzitik, XVIII. mendeko Maister zuberotarrak *-iaza-* erduko bi adizki behintzat baditu:

- (12) a. *Biç eguia eternala çoure gogoco, besten ororen gagnetic; eta çoure cihauen eçdeustarçun handiac bihotça hounki diaçaçula* 'diezazula' *mingarki* (Maister, 1757, 146. or.)
 b. *Batalla cite açcarki enegatic, eta bortcha itçaçu abere guichtouac, erran nahi dit, desircunte placeretara enjogui direnac, amourecatic çoure photeriac bakia eman diaçadan* 'diezadan' (Maister, 1757, 210. or.)

3.1.5. Laburbilduz

Gipuzkoako agerraldiak ikusita, pentsa liteke Irazustaren ezaugarri estilistikoa izan zitekeela NOR-NORI-NORK *irrealiseta*n *-a-*dun *-ia(t)za-* gisakoak erabiltzea *-ieza-* orokorraren ordean. Alabaina, Nafarroa Garaiko iparraldean, Lapurdi barnealdean, Nafarroa Beherean eta Zuberoan ere bildu ditut halakoak. Hori horrela izanik, pentsa ote daiteke eremu bateko eta besteko adizkiek lotura dutela? Edo emaitza bera izan duten **ezan* adizkien forma beregainak dira? Auzi horri lotuta, nolabaiteko hurbiltasun geografikoa antzeman daiteke *-a-*dun *-ia(t)za-* erako *irrealiseta*n hedaduran: Zuberoa eta Nafarroa Beherea / Lapurdi barnealdea / Nafarroa Garaiko iparraldea / Tolosaldea. Eremu horretako adizkien artean loturarik balego, Beterrin eta Gipuzkoako (ipar)ekialdean ere egotea esperoko genuke, baina aztertutako testuetan

ez dut halakorik aurkitu. Kontuan hartu behar da, ordea, Gipuzkoa (ipar)ekialdeko testu zahar gutxi ezagutzen ditugula; hori dela eta, ezin dezaket ziur jakin bertan honelakorik bazen ala ez.

Agerraldi gehienak XVII. mendekoak dira, Lapurdikoak. Halere, mende bat lehenago adibideren bat dago Nafarroa Beherean (Etxepare, 1545), baita bi mende geroago ere Zuberoan (Maister, 1757). Ez da harrigarri hori, hizkuntza-aldaketak ez baitira bat-batean gertatzen eta desagertzen. Ikusi dugu lehen testuetatik aldakortasuna dagoela (*dia(t)za-* & *ziaza-*, *dieza-* & *zieza-*, *diza-* & *ziza-*, etab.), eta, aldakortasun hori dela medio, zaila da adizkion kronologia eta ibilbidea zehaztea: fonikoki, baliteke *-ieza-* > *-iaza-* asimilazioa gertatu izana; baina aukera bat besterik ez da hori, Borja Ariztimuñok ohartarazi didanez, bestelako jatorria izan baitezakete *-ia(t)za-* erakoek, ez nahitaez *-ieza-*tik eratorrita. Beraz, esan daiteke ondorio kronologikoak baino arago, ondorio geografikoak erakusten dizkigula ezaugarri honek; hau da, eskura ditugun datuekin, geografian edo espazioan zenbateko hedadura izan duen ikus dezakegu gutxi gorabehera, baina ez noiz/nola sortu den.

Adizki hauen jatorria jakitea zaila bada ere, uste dut aintzat hartzekoa dela Tolosaldeko Irazustaren testuan ez ezik, hurbileko beste eskualde/lurralde batzuetan ere honelakoak aurkitzea, Euskal Herriko erdi-ekialdean, hain zuzen. Haatik, benetan mugakide diren eremuetan bildu ezean –betiere Gipuzkoa (ipar)ekialdeko eta Beterriko testuen eskasia gogoan izanda–, zaila da berrikuntza bat eta bakarra dela baieztatzea: **ezanek* eremu horretan –mendebalean baino– biziago iraun du, eta hala, baliteke berrikuntzak hainbat lekutan zein bere aldetik sortzea erraztu izana horrek. Beste aukera bat ere egon liteke: Irazustak beste autore batzuegandik «ikasi» izana. Nolanahi ere, saio honetan egin nezakeen baino ikerketa sakonagoa eskatzen du azken proposamen horrek.

3.2. *zaiozu* ‘*iezaiozu*’ erako aferesidunak

3.2.1. *Beterri eta Gipuzkoa (ipar)ekialdea*

Lehenago aipatu dudanez (§ 2), *eginen* adibide batzuk daude eremu honetako NOR-NORI-NORK *irrealis*etan, baina, beste eskualdeekin alderatuta, agerraldi horiek geroagoko autoreenak dira. Beterri inguruko beste testu batzuetan **ezan* adizkiak baino ez ditut bildu:

- (13) a. Esam **bizatt** ‘biezat’ *aceneco precioa* / gazt. *Dígame v.m. el último precio* (Lubieta, 18. or.)
- b. *Suplicacen diott* barca **dizadala** ‘diezadala’ *orain* / gazt. *Suplico a v.m. me perdone ahora* (Lubieta, 440. or.)
- c. Pega **saioGUN** ‘diezaiogun’ *oni petardo vat* / gazt. *Peguelemos a este un petardo* (Lubieta, 27. or.)
- d. Ecarri **nazazquiq** ‘iezazkidak’ *nere galzaq* / gazt. *Tráeme mis calzones* (Lubieta, 7. or.)
- e. Eracuci **bisasquit** ‘iezazkidazu’ *diran onenaq* / gazt. *Enséñame v.m. los mexores* (Lubieta, 17. or.)

- (14) Gastiatu **zarazu** 'iezadazu' *carta aizparena ondo zegoan edo gaisqui segoan* (DonostiaGut, 5. gut. 5. ler.)

Horiez gain, badira beste adizki batzuk trinkoak izan daitezkeenak, baina jatorriz **ezan* edo *egin* duten perifrasiak ere izan daitezkeenak, fusioa gertatuta: Lubietarenak dira *ezaiozu* 'esan iezaiozu' (353. or.), *emaiozu* 'eman iezaiozu' (11. or.) eta *emaioq* 'eman iezaiok' (6. or.); bestalde, Donostiako Pepe eta Josefaren gutunetan ageri dira *beguirosu* 'begira iezaiozu' (1. gut. 7. ler.) eta *esaiozu* (5. gut. 3. ler.) & *esayosu* (5. gut. 4. ler.) 'esan iezaiozu'. Hala, Donostiako gutunetako *beguirosu* eta *esaiozu* & *esayosu* adizkien jatorrian *begiralesan (ie)zaiozu* nahiz *begiralesan egiozu* egon daiteke, aditz nagusiaren eta laguntzailearen artean sinkopa gertatuta, edo beste modu batera esanda, aditz laguntzailean aferesia gertatuta¹³; berdin gertatzen da Lubietaren *ezaiozu*, *emaiozu* eta *emaioqen* ere: *esanleman egiozu* nahiz *esanleman (ie)zaiozutik* eta *eman egiok* nahiz *eman (ie)zaioketik* erator daitezke. Nolanahi ere, (13) eta (14) adibide sailek erakusten dute Beterrin NOR-NORI-NORK *irrealiseta*n **ezan* erabiltzen zela XVIII. mendean –vs testu xumeetan *egin* soilik dagoen Urola, adibidez–, nahiz eta zalantza izan dezakegun *egin*ek zenbateko lekua zuen eskualde honetan¹⁴.

Geroagoko testuetako adizkiek pentsarazten didate **ezan* izan dela nagusi eskualde honetan: Larramendik, Kardaberatzek eta Larizek *zadazu* 'iezadazu', *zaiozu* 'iezaiozu', *zaguzu* 'iezaguzu' agintezko aferesidunak erabiltzen dituzte. Aintzat hartu behar da, ordea, aipatutako autoreak idazkera-tradizioaz jakitun zirela eta beren jaioterri txikiko hizkera gainditzen zutela (Altzibar, 1992, 332. or.). Azken finean, Urgellek dioen bezala (1995, LXVI. or.), «ez dute toki jakin bateko hizkeraz idatzi nahi, liburu jakin batzuetako idazkeraz baizik». Horregatik, haien testuen bidez zaila da jakiten zein adizki diren garai hartako Beterriko ahozko jardunaren ordain. Haatik, idazle herrikoia goen idazkietan ere bildu ditut *zaiozu* bezalakoak, Donostiako Pepe eta Josefaren gutunetan eta Etxagarai donostiarraren bertsoetan adibidez. 1. taulan bildu ditut Beterriko testuetan jasotako NOR-NORI-NORK *irrealis* batzuk.

13 Donostiako gutunetako *beguirosu (sure yzean)* 'begira iezaiozu (zure hitzean)' adizkia *edunen* trinkoa ere izan liteke (Lafon, 1943, 96. or.; cf. *beguirauçue*): *begira eduzu* > *beguirauzu* > *begirozu*.

14 Isastiren atsotizetan ere NOR-NORI-NORK saileko *emaio*c dago (Mitxelena, 1964/2011, 177. or.): *emanen* adizki trinkoa izan daiteke, baina *eman egiok* nahiz *eman (ie)zaiok* perifrasietatik ere erator daiteke. Dena dela, ez dago argi atsotiz hauen jatorria zein den, eta beraz, zaila da bigarren aukera horretan hipotesi baten (< *(ie)zaiok*) edo bestearen (< *egiok*) alde egitea: toki bat baino gehiagotan bilduak izan daitezke (Reguero, 2019a), eta horietako batzuk beharbada ez dira Isastiren jatorria den Lezon edo Gipuzkoa ekialdean jasoak (Zuloaga, 2020). Nolanahi ere, haien balioa berrikusi beharra aipatzen du Urgellek (2020, 717. or.).

1. taula. NOR-NORI-NORK *irrealisak* Beterriko testuetan

Lubieta (1728)	<i>pega saiogun</i> ‘diezaiogun’ (27. or.). Eta aferesirik gabeko <i>barca dizadala</i> (437. eta 440. or.) & <i>aguin dizarala</i> (329. or.) & <i>eguin dizala</i> (344. eta 345. or.) ‘diezadala’, etab.
LarmEIV (1729) ¹⁵	<i>zadac/n</i> ‘iezadak/n’, <i>zadazu</i> ‘iezadazu’, <i>zadazue</i> ‘iezadazue’ (91. or.); <i>zaioc/n</i> ‘iezaiok/n’, <i>zaiozu</i> ‘iezaiozu’, <i>zaiozu(t)e</i> ‘iezaiozue’ (113. or.); <i>zaguc/n</i> ‘iezaguk/n’, <i>zaguzu</i> ‘iezaguzu’, <i>zaguzute</i> ‘iezaguzue’ (121. or.); <i>zaiec/n</i> ‘ieziaiek/n’, <i>zaiezu</i> ‘ieziaiezu’, <i>zaiezue</i> ‘ieziaiezue’ (132. or.); <i>zaizquidac/n</i> ‘iezazkidak/n’, <i>zaizquidatzu</i> ‘iezazkidazu’, <i>zaizquidatzute</i> ‘iezazkidazue’ (95. or.), etab. Subjektua 3. pertsona den agintezkoetan, berriz: <i>biezat</i> , <i>biezatet</i> ‘biezadate’ (91. or.); <i>bioza</i> ‘biezaio’, <i>biozate</i> ‘biezaiote’ (113. or.); <i>bieza</i> ‘biezaie’, <i>biezate</i> ‘biezaiete’ (132. or.), etab.
Kardab (1744, 1760)	<i>lagun zadazu</i> (1744, 5. or.), <i>erakasi zadazu</i> (1744, 15. or.) ‘iezadazu’; <i>eska zaiozu</i> (1744, 8. or.), <i>erregu zaiozu</i> (1744, 8. or.) ‘iezaiozu’; <i>eracutsi zaguzu</i> (1760, 137. or.), <i>alcanza zaguzu</i> (1760, 347. or.) ‘iezaguzu’; <i>jarrai zadazute</i> ‘iezadazue’ (1760, 296. or.); <i>eskeñi zaiozula</i> (1744, 6. or.), <i>erregu zaiozula</i> (1760, 350. or.) ‘ieziaiozula’, etab. Eta aferesirik gabeko <i>erakutsi diezaten</i> ‘diezaieen’ (1744, 11. or.); <i>geitu dizagun</i> ‘diezagun’ (1744, 25. or.) & <i>alcantza diezagun</i> (1760, 349. or.); <i>lagun dizazula</i> ‘diezazula’ (1760, 128. or.), etab.
DonostiaGut (1761)	<i>gastiatu zarazu</i> ‘iezadazu’ (5. gut. 5. ler.)
Lariz (1773)	<i>utzi zadazu</i> ‘iezadazu’ (153. or.); <i>barca zazquigutzu</i> ‘iezazkiguzu’ (2. eta 65. or.), etab. Eta aferesirik gabeko <i>eman dizagula</i> ‘diezagula’ (66. or.); <i>barca dizazquigula</i> ‘diezazkigula’ (65. or.), etab.
Etxag (XVIII-XIX)	<i>lagun zadazu</i> ‘iezadazu’ (119. or.); <i>jarrai zayogun</i> (26. or.), <i>egin zayogun</i> (32. or.), <i>eman zayogun</i> (239. or.), <i>eska zayogun</i> (240. or.) ‘diezaiogun’

Taulan bildu ditudan aferesidun adibide gehienek agintezko balioa dute –batzuek atzizkia dute eta besteek ez–, eta osagarri singular dunak dira. Gainera, askotan, subjektua 2. pertsona singularra da. Halere, ez dirudi ezinbesteko baldintzak direnik aitapatutako horiek, bestelako adibideak ere badaude eta: osagarri plural dun *zaizquidatzu* (LarmEIV) nahiz *zazquigutzu* (Lariz)¹⁶, eta subjektua 1. pertsona plurala den *saiogun* (Lubieta) nahiz *zayogun* (Etxag).

15 Osagarri singularrarekin *beguigu* (121. or.), *beguigute* (121. or.) eta osagarri pluralarekin *beguizquigu* (123. or.), *beguizquigute* (123. or.) ere badakartza 1pl datiboarekin, *egin* laguntzailea direnak. Horiekin batera, beste inon ageri ez diren *zaguizquiguc/n*, *zaguizquigutzu*, *zaguizquigutzu* ditu (123. or.); baita -g-rik gabeko *zaizquiguc*, *zaizquigutzu* orokorrak ere): **ezan* dirudite, baina -g- gehituta. Kontuan hartu behar da Larramendi gramatikagilea zela, eta, halako adizkien lekukotasun bakarrak andoaindarrarenak izanda, zaila da ziurtatzen Beterrin benetan erabiltzen ziren. Gainera, *egin* laguntzaileko adizki (bakarr)en ondoan dakartza *zaguizquiguc/n* bezalakoak, eta horregatik, pentsa daiteke *egin* laguntzaileak «kutsatuta» idatzi zituela halakoak. Eskerrak eman nahi dizkiot Borja Ariztimuñori adizki horiekin izandako zalantzak argitzen laguntzeagatik.

16 EKCn begiratura, Gipuzkoako idazle zaharren artean oso agerraldi gutxi daude *zazki-* erako tripersonal *irrealisenak* (beste batzuk *izan* erroa dira, edo NOR-NORkeko *zazkitzu* ‘itzazu’). *Zazkiguzu* adizkia bi-latuta, esate baterako, adibide bana dakarte Larizek, Ubillosek eta Lardizabalek, guztiek testuinguru eta esaldi berean: *Eta barka zazkiguzu* ‘iezazkiguzu’ *gure zorrak*, *guk geren zordunai barkatzen dieztegun bezala* (Ubill); *Ta barca zazquigutzu* ‘iezazkiguzu’ *gure zorrac*, *guc gure zordunai barcatzen dieztegun bezala* (Lariz); *gure zorrak barkatu zazkiguzu* ‘iezazkiguzu’, *guk gure zordunai barkatzen dieztegun bezala* (Lardiz). Horiez landa, gutxi batzuk baino ez dira gisa horretakoak: *garbitu zazkidazu* (TB, 99. or.), *utzi zazkidazu* (TZ-I, 69. or.), *ofrenda zazkidazute* (TZ-II, 110. or.) ditu, besteak beste, Lardizabalek. Adibide gehienak modernoak dira.

Aurreko guztia aintzat hartuta, *esaiozu* gisakoen jatorriaren eztabaidara itzuliko naiz berriz ere (< *esan (ie)zaiozu* edo *esan egiozu*). Horri lotuta, Hurtadok honako hau dio (2001, 96. or., 96. oin-oharra): «Beterrin lehia bera [**ezan & egin*] agertzen da NOR-NORI-NORK sailean (Labaka et al., 1996): *emaiazu basua / zaiazu* ‘iezadazu’, *esayozu egiya / zayozu* ‘ieziaozu’, *zaiguzu* ‘iezaguzu’ (agintera); *dezaiazun* ‘diezadazun’, *deza-yozun* ‘dieziaozun’ (subjuntiboa)». Honenbestez, Hurtadok (2001) Beterriko *emaiazu* eta *esayozu* adizkiak *egin* laguntzaileztat hartzen ditu: *eman egidazu* > *emaiazu*, *esan egiozu* > *esayozu*. Alabaina, (13) eta (14) adibideetako nahiz 1. taulako datuak aintzat hartuta, agintezko *emaiazu* eta *esayozu* adizkien atzean beharbada *egin* ez, baizik eta **ezan* egon daiteke, txistukariaren disimilazioz aditz nagusiaren eta laguntzailearen artean sinkopa gertatuta, edo aditz laguntzailean aferesia gertatuta: *eman (ie)zaidazu* > *emaiazu* eta *esan (ie)zaiozu* > *esayozu*¹⁷. Bestalde, Hurtadok (2001) xedezkoak izan daitezkeen adizkien adibideak ere ematen ditu, baina hauek *d-* dute hasieran (*dezaiazun*, *deza-yozun*), hots, beste hauetan ez da *eman dezaiazun* > *emaiazun* gisako sinkoparik gertatu.

Esandakoak esanda, pentsa daiteke Beterrin NOR-NORI-NORK *irrealiseta*n **ezan* zaharra erabili dela nagusitasunez; izan ere, Etxagarairen testuak eta, batik bat, Donostiako Peperen eta Josefaren gutunek pentsarazten didate *zaiozu & zaiogun* erakoak Beterrin inguruan benetan ibili direla. Gainera, monografia berriagoetako aditz-tauletan ere ikus daiteke, gaur egun, **ezan* dagoela Beterriko eta Gipuzkoa (ipar)ekialdeko zenbait herritan NOR-NORK nahiz NOR-NORI-NORK *irrealiseta*n: Pasai Donibanen, esate baterako, *sayosulyosu* eta *sayoskasulyoskasu* erabiltzen dira NOR-NORI-NORKeko aginteran (Agirretxe et al., 2000, 118. or.), eta Lezon *sayosulyosu* eta *sayosutelyosute* (Agirretxe & Esnaola, 2000, 102. or.). Beterrin inguruan nahiz Lezon eta Pasai Donibanen bertan *zaiozu* ereduak ere erabiltzen direla aintzat hartuta, pentsa daiteke txistukariaren disimilazioz *zaiozu* > *iozu* gertatu dela, eta beraz, NOR-NORI-NORK *irrealiseta*n **ezan* laguntzailea (soilik) dagoela. Lasarte-Orian ere **ezan* adizkiak baino ez dira bildu: *zaiazu* ‘iezadazu’, *zayozue* ‘ieziaozue’, *zaizkiazu* ‘iezazkidazu’, *dezaian & zezaian* ‘diezadan & ziezadan’, *dezaizkian & zezaizkian* ‘diezazkidan & ziezazkidan’, etab. (Labaka et al., 1996, 67-72. or.); ahaleko eta subjuntiboko adizkiak oso gutxi erabiltzen dira, nominalizazioak ordezkatu dituelako (Labaka et al., 1996, 40-41. or.).

3.2.2. Tolosaldea

3.1.1. atalean *esan* dudan moduan, Iruzusta alkizarrak **ezan* eta *egin* darabiltza NOR-NORI-NORK *irrealiseta*n: **ezan* adizkien artean ez du aferesidunik, *diagagula* ‘diezagula’ erako osoak baizik. Gaur egungo datuei erreparatuta, ordea, badi-rudi aferesidunak (ere) erabiltzen direla Tolosa inguruan. Hurtadok (2001, 96. or., 96. oin-oharra) honela dio: «Antza, Tolosan, zaharrek **ezan* erroa erabiltzen dute sarriago (*esan zaidazu*) eta gazteek, aldiz, *egin* (*esaidazu*); horrenbestez, *egin* erroa ari da gailentzen (Koldo Oriak ahoz esandakoa)». Hurtadok *esaidazu* adizkia *egin*

17 *d-*rik gabeko aldaerak hartu ditut adizki horien jatorritzat, *esan* bezala, aferesidunak agintezko balioan erabili direlako batez ere, eta agintezkoetara *d-* analogiaz hedatu zelako Lapurdin, Nafarroa Beherean eta Nafarroa Garaian (Camino, 2013, 130. or.).

laguntzailekotzat hartzen du berriz ere, baina Beterriko eta Gipuzkoa (ipar)ekialdeko adizkiez esandakoaren ildotik, badirudi argudio sendoagoak daudela pentsatzeko adizki horien atzean **ezan* dagoela, eta ez *egin*. Alegia: *esan (ie)zaidazu > esaidazu*.

Testu zaharretan begiratzen jarraituta, Agirre Asteasukoak, Irazustak bezala, **ezan* eta *egin* ditu NOR-NORI-NORK *irrealiseta*n. Berezitasun bat dute, gainera, Agirre-*ren* adizkiek, **ezanekin* ez ezik, *eginekin* ere aferesidunak baititu: agintezko *guidazu*, *guiozu* (eta *zayozu*), *guiezu*, *guidazue*, *guiozcatzu*, etab. (eta, horiekin batera, *d-* duten xedezko edo [*egin + -(a)nl-(a)la*] egituradun agintezko *deguidazun*, *deguiozula*, *deguidala*, *deguien*, *deguiozcgun*, etab.). Aipatutako adibide horiek bildu ditut asteasuarraren 1803ko testuan, baina, Altunak (1998, XVII. or.) dioenez, eredu bereko adizki gehiago ere erabiltzen ditu bere idazlanetan: *gizkidatzu*, *gieztetzu*, *giozkatzue*, *zaizkigutzu*, etab.

Tolosaldean (ere) *esan iozu* bezalakoak erabiltzen direla kontuan hartuta, baliteke Agirre-*ren* adizkietan: a) oinarri fonikoa, hau da, *eginen* arrastoa egotea (*esan egiozu > esan giozu > esan iozu*); edo b) **ezanen* gainean erantsitako indargarri edo hiperzuzenketa bat izatea *g* (*esan (ie)zaiozu > esan iozu > esan giozu*). Beste autoreen lanetan begiratuta, aferesidun adizkiak gutxi batzuk baino ez dira *eginekin* (Etxaide, 1984; EKC); Kardaberatzek, Añibarrok eta Gregorio Arruek dituzte, baina, *esan* bezala, agerraldiak oso gutxi dira. Horregatik, baliteke Agirre-*rek* berak analogiaz sortu edo hedatutako adizkiak izatea –eta ez tokiko benetako hizkeraren isla–; hau da, **ezan* laguntzaileko *zaiozu* adizkian oinarrituta, eredu bereko baina *egin* laguntzaileko *giozu* sortzea.

Nolanahi izanik ere, pentsa daiteke XVIII. mendean eta XIX. mende hasieran **ezan* eta *egin* lehian egonagatik (Iraz; AgirAst, 1803), gerora, *egin* ez zela nagusitu eta atzera *egin* zuela eskualde honetan; izan ere, NOR-NORI-NORK *irrealiseta*n «Tolosan, zaharrek **ezan* erabiltzen dute sarriago», itxuraz (Hurtado, 2001). Agian, ondoko Beterri eskualdeko eraginagatik gerta zitekeen *egin* ez nagusitzea –NOR-NORK sailerako iradoki bezala–, orain arte ateratako ondorioen arabera ematen baitu **ezan* izan dela nagusi Beterri eta Gipuzkoa (ipar)ekialdean.

3.2.3. Nafarroa Garaia

Eremu honetako testu zaharretan ere badira *zadazu* erakoak NOR-NORI-NORK *irrealiseta*n. 2. taulak adibide batzuk ematen ditu.

2. taula. NOR-NORI-NORK saileko aferesidun *irrealisak* Nafarroa Garaiko testuetan

Adiosko esaldia (1650)	<i>eguin çadaçu</i> ‘iehadazu’ (203r or.) (Reguero, 2019a)
Miguel Elizalderen eta bere izebaren arteko gutunak (1677)	<i>escribi zadazu</i> ‘iehadazu’ (2r or.); <i>bidal ezaguzu</i> ‘iezaguzu’ (2r or.) (Reguero, 2019a)
1729ko sermoia	<i>veira zocie</i> ‘iehaiozue’ (3r or.); <i>erran zogun</i> ‘diehaiozun’ (2r or.) (Reguero, 2019a)
1743ko garizumako sermoia	<i>erran zadazu</i> ‘iehadazu’ (2v or.); <i>erran zadazute</i> ‘iehadazue’ (1v or.) (Reguero, 2019a)
Goizuetako sermoia (1753)	<i>asisti zadazute</i> ‘iehadazue’ (7r or.); <i>servi zaiozu</i> ‘iehaiozu’ (9r or.); <i>veguira zaiozute</i> ‘iehaiozue’ (7r or.); <i>lagun zaguzu</i> ‘iezaguzu’ (3v or.) (Reguero, 2015)
Leitzako dotrina (XVIII)	<i>galde zayoc</i> ‘iehaioz’ (1v or.) (Reguero, 2019b)
Lizarraga Elkanokoa (1807)	<i>erran zozu</i> ‘iehaiozu’ (44r or.); <i>eman zaguzu</i> ‘iezaguzu’ (86v or.); <i>in zogun</i> ‘diehaiozun’ (37r or.) (Ondarra, 1984b)
Ultzamako dotrina (XIX)	<i>zaguzu & txaguzu</i> ‘iezaguzu’ (Camino, 2013, 130. or.)

Reguerok (2019a), ordea, **erazan* laguntzailekotzat hartzen ditu halako batzuk behintzat, **derazadazu* > *dazadazu* > *zadazu* gertatuta. Frantzisko Elizalderen adizkiei begiratzen die, eta honako azalpen hau ematen du:

Elizalderen aditz laguntzaileen formak aztertzen baditugu, goian eman ditugun NOR-NORI-NORK adizki horiek [cf. *zadazu*] ez dirudite **ezanenak* direnik. Hain zuzen ere, NOR-NORK saileko formetan *de-* du Elizalderen testuak: *erran dezala*, *sinesta dezagula*, *eguin dezatela*; aginterazko formetan *e-* galtzen dute adizkiei, *zazu* adibidean ikusten denez. Aldiz, NOR-NORI-NORK saileko aginteran *da-* dugu: *dazaguzu*, *dazquiguzu*. Beraz, ez dirudi **ezan* denik; aitzitik, Beriainek bezala **erazan* erabiltzen du. Hala ere, NOR-NORI-NORK saileko subjuntiboazko adibide bakarra dugu, eta hor **ezan* erabiltzen du: *dezogungatic* (ik. § 3.2) (Reguero, 2019a, 447. or.).

Beraz, **ezan* adizkitzat hartzen ditu NOR-NORK sailekoak (*deza-*), eta **erazan* adizkitzat, aldiz, NOR-NORI-NORKeko agintezkoak (*daza-*), azken horien jatorria **deraza-* (& *draza-*) erakoetan dagoela eta *-r-* galdu dutela ulertuta¹⁸. Era berean, **erazan* laguntzailetik eratortzen ditu NOR-NORI-NORK agintezko aferesidun adizkiak ere (Reguero, 2019a, 447. or.): **derazadazu* > *dazadazu* > *zadazu* (& *zaguzu*, *zozu*, etab.). Aitzitik, NOR-NORI-NORK xedezkoetan eta ahaleran **ezan* erabiltzen duela dio (*dez(a)-*): *dezogun*, *dezquidala*, *dezoque*, *balezaguque*, etab. (Reguero, 2019a, 448. or.).

18 **eradun* laguntzaileko *dakot* ‘diot’ erakoetan bezala; izan ere, **eradunen deraukot* (> *draukot*) > *dakot* gertatu bada, egiantzekoa da pentsatzea **erazan* laguntzailekoetan ere **derazadazu* (> *dradzadazu*) > *dazadazu* gerta zitekeela (Reguero, 2019a, 448. or.).

Hipotesi hori zuzena balitz, eta beraz, agintezko aferesidun adizki batzuk **erazan* izan badaitezke –ditugun ebidentzia fonikoen arabera, ezin da baztertu–, Nafarroa Garaiko hegoaldeko eta Gipuzkoa nahiz Nafarroa Garaiko iparraldeko *zadazu* ‘iezadazu’ bezalakoak berrikuntza paraleloa lirateke. Izan ere, Gipuzkoan eta Nafarroa Garaiko iparraldean ez dago **erazan*, eta beraz, **ezan* baizik ezin dira izan aferesidun adizkiok: *(ie)zadazu > zadazu*. Reguerok (2019a) berak ere *zadazu* batzuk **ezan* laguntzailatzat hartzen ditu, esate baterako, Bortzirietakoa den Miguel Elizalderenak:

Bestalde, Miguel Elizalde eta bere izebaren arteko XVII. mende bukaerako gutunetan **ezan* dago, baina datiboarekorik gabe, beharbada aferesiagatik: *escribi zadazu* eta *bidal ezaguzu*. XVIII. mendetik aurrera aferesidun adizkiak agertzen direnez, zailagoa da jakiten adizkiaren jatorrizko forma zein den; besteak beste 1743ko bigarren sermoian aldaera aferesidunak ditugu, eta ezin da jakin jatorrian *-i-* datiboarekora ote zegoen: *erran zadazute*, *erran zadazu* (Reguero, 2019a, 448. or.).

Honenbestez, baliteke bi eratako aferesidun adizkiak bereizi behar izatea Nafarroa Garaian: a) **erazan* laguntzailekoak (hegoaldean): **derazadazu > dazadazu > zadazu*; eta b) **ezan* laguntzailekoak (ipar-erdialdean): *(i)ezadazu > zadazu*. Dena dela, batzuen eta besteen artean elkarreraginak egon zitezkeen, nahiz eta horien kronologia eta ibilbidea argitzea ez den erraza: adizkion lehen agerraldiei erreparatuta, Nafarroa Garaian, XVII. mendean jada badira aferesidun adibideak, lurraldearen erdi-hegoaldean bakarrik ez (Adiosko esaldia, 1650), baita Gipuzkoatik urrun ez dagoen iparraldeko eremuan ere (Miguel Elizalde, 1677). Gipuzkoan, aldiz, XVIII. mendea baino lehenago ez dira ageri halakoak NOR-NORI-NORK sailean (Lubieta, LarmEIV, Kardab, DonostiaGut, etab.), baina aintzat hartu behar da lehenagoko testu luze asko ez ditugula.

3.2.4. Laburbilduz

Zadazu erako adizki aferesidunen artean bi eratakoak egon daitezkeela iradoki dut: a) **erazan* laguntzailekoak (Nafarroa Garaiko hegoaldean): **derazadazu > dazadazu > zadazu*; eta b) **ezan* laguntzailekoak (Nafarroa Garaiko ipar-erdialdean eta Gipuzkoan): *(i)ezadazu > zadazu*. Jatorrian **ezan* dutenak eta **erazan* dutenak berrikuntza paraleloak izan badaitezke ere, baliteke nolabaiteko harremana egotea adizki batzuen eta besteen artean.

Zaila da jakitea zein adizkitan gerta zitezkeen aferesia lehenago: **ezanen* gertatu zen lehendabizi, eta ondoren, **erazanera* hedatu zen, edo alderantziz. Agerraldien kronologia ikusita, aukera bat da pentsatzea aferesiak lehendabizikoz **erazanen* jazo zirela, baina adizkiok geografikoki hedatu, **erazan* gabeko eremura iritsi, eta, **ezantzat* interpretatu ondotik, **ezanen* ere aferesiak gertatu zirela. Haatik, Beterrin eta Gipuzkoa (ipar)ekialdean testu luze askorik ez dugunez, ezin da ziur jakin Gipuzkoan aferesidun adizkiak Nafarroa Garaian baino lehenago ere erabiltzen ziren ala ez. Horrez gain, gogoan izan behar da XVII. mendetik daudela NOR-NORK sailean (agintezko) *zazu* ‘ezazu’, *zazue* ‘ezazue’ eta (xedezko) *zagun* ‘dezagun’ bezalakoak Nafarroa Garaian (Berriain, 1621), **ezan* direnak. Honenbestez, baliteke NOR-NORKen gertatzea aferesia lehendabizi, eta ondoren, NOR-NORI-NORKen. Nolanahi izanik ere, morfema ugari dago triperpsonaletan, adizki luzeak ateratzen dira, eta horietan laburtzeak gertatzea gauza arrunta da.

Esan bezala, eremu batekoek eta bestekoek laguntzaile ezberdinak ere izan ditzakete jatorrian, beraz, berrikuntza paraleloak izan daitezke. Dena dela, geografikoki elkarren ondoan dauden eskualde/lurraldeetan itxura bera duten adizkiak aurkitzeak pentsarazten dit –Gipuzkoako Tolosalde-Beterriko eta Nafarroa Garaiko ipar-erdialdeko– adizki batzuen eta –Nafarroa Garaiko hegoaldeko– beste adizki batzuen artean elkarreraginak edo analogiak gerta zitezkeela, edo bietan aldaketa foniko bertsuak gertatu zirela adizki luzeetan.

3.3. *dioza*- ‘diezaio-’, (*di*)*zaiozka*- eta Larramendiren *diotzaizka*- ‘diezaskio-’ erakoak

3.3.1. *Gipuzkoako erdi-ekialdea*

Orain arte aipatutako adizkietan datibo-morfema erroaren ondoren dago: *eguiozu* ‘iezaiozu’ (OArin), *diazagun* ‘diezagun’ (Iraz), *zadazu* ‘iezadazu’ (Etxag). *Egin* laguntzailea da (15) adibidea, eta **ezan*, berriz, (16) eta (17) adibideak:

- (15) EGI-O-ZU
egin-NORI3sg-NORK2sg
- (16) D-I-A-ZA-GU-Ø-N
 TAM3orain-DM-TAMorain-**ezan*-NORI1pl-NORK3sg-XEDE
- (17) ZA-DĀ-ZU
 **ezan*-NORI1sg-NORK2sg

Ohikoa da datibo-morfema erroaren ondoren egotea: *diot* (d-i-o-t), *didazu* (d-i-da-zu), *egiozu* (egi-o-zu), *iezadazu* (i-eza-da-zu), etab. Aitzitik, Gipuzkoako testuetako beste adizki batzuetan erroaren aurretik ageri da datiboa:

- (18) *Zorcigarrenac, testimonio falsoric inori* jaso ez **diozagula** ‘diezaiogula’ (OArin, 4. or.)
 D-I-O-ZA-GU-LA
 TAM3orain-DM-NORI3sg-**ezan*-NORK1pl-KONPL
- (19) *Etta eguin dezala berorrec provechu on duenean afalcen berorrec. Ala eguin diozala* ‘diezaiola’ *berorri. Nago bere servicioco.* (Lubieta, 335.-336. or.)
 D-I-O-ZA-Ø-LA
 TAM3orain-DM-NORI3sg-**ezan*-NORK3sg-KONPL
- (20) [...] **estirazazula** ‘ez diezadazula’ *pena geyago eman eman dirazun banon* (DonostiaGut, 2. gut. 25.-26. ler.)
 D-I-RA¹⁹-ZA-ZU-LA
 TAM3orain-DM-NORI1sg-**ezan*-NORK2sg-KONPL

19 *-ra*- da 1sg datibo-morfema, eta ez *-da-*, cf. testu berean dauden NOR-NORI-NORK *realiseko dirazu* ‘didazu’ (1. gut. 9. ler.), *dirate* ‘didate’ (1. gut. 11. ler.), *dirazute* ‘didazute’ (5. gut. 3. ler.), etab.

Otxoa Arinen *diozagula* 'diezaiogula' eta Lubietaren *diozala* 'diezaiola' adizkietan, datiboa 3sg da; bestalde, 1sg datiboa du Donostiako gutunetako *estirazazula* (< *ez didazazula*) 'ez diezadazula' adizkiak. Hirurak [**ezan* + -(a)la] egitura duten agintezko adizkiak dira. Idazle xumeen testuetan gisa honetako adibide gutxi aurkitu ditut, baina XVIII. mendearen bigarren erditik aurrera ugaritu egiten dira datibo-morfema erroaren aurretik duten adizkien agerraldiak, testu luzeen kopurua ugaritzearekin batera. Hala nola, Kardaberatzek, Larizek, Ubillosek eta Iztuetak dituzte halakoak 3sg datiboarekin, agintezko balioan ez ezik, baita xedezkoan eta ahaleran ere:

- (21) *Monje Santuari erregutu cion, arren Jaincoari esca ciozala 'ziezaiola', ez ondasunac ari ematea, baicican aren pobreza andiaren alivoren bat, eta bici gucian aren zordun gueratuco citzaiola* (Kardab, 1760, 161.-162. or.)
- (22) *G. Bada Aingueruai, ta Santuai certaco errezatzen diezu? E. Jangoicoari erregu diozaten 'diezaioten', gure bitartecoac bezala* (Lariz, 66. or.)
- (23) *E. Bestec guri eguitea, naico ez guenduquean gauzaric iñori eguin ez diozagula 'diezaiogula'* (Ubill, 16. or.)
- (24) *Eta au ez daquienac ¿cer lagunza modu eguin diozaque 'diezaioke' dantzariari?* (Izt, 1824, 69. or.)

Ez da ahaztu behar, ordea, horietako asko Larramendi andoaindarraren jarraitzaile izan zirela, eta beren jaioterriko hizkera gainditu zutela (Altzibar, 1992; Urgell, 2018b). Hain zuzen ere, ezohiko [datibo-morfema + erroa] hurrenkera duten adizkiak dakartzela Larramendik bere gramatikan 3. pertsona datiboa eta osagarri singularrarekin²⁰ (3. taula).

20 Larramendik adizki gehiago ere badakartza, baina datibo-morfema erroaren aurretik dutenak baino ez ditut bildu 3. taulan. Horri lotuta, zalantza sortzen da 3pl datibodun *bieza* 'biezaie' & *biezate* 'biezaiete' (1729, 132. or.) adizkietako -e-k datibo-morfema ordezka ote dezakeen andoaindarraren tauletan, ohikoak baitira -ieza- *irrealis* tripertsonalak: *beza* eta *bezate* bipertsonalak > -i- datibo-marka gehitu ondoko *bieza* eta *biezate* tripertsonalak. Bestalde, *agintera*, *xedezkoa* eta *ahalera* terminoak erabili ditut gaur egun horrela esaten diegulako, baina Larramendik beste modu batera izendatzen ditu. Taulan adierazitako balioetatik landa, baldintzan ere baditu *badiozat* 'badiezaiot' (1729, 114. or.) eta *badiozate* 'badiezaiet' (1729, 133. or.) gisako adizkiak.

3. taula. Larramendiren 1729ko gramatikan ageri diren NOR-NORI-NORK *irrealisak* (3. pertsona datiboa eta osagarri singularra)

Agintera	
3sg DAT	<i>bioza</i> ‘biezaio’, <i>biozate</i> ‘biezaiote’ (113. or.)
Xedezkoa edo [*<i>ezan</i> + -(a)n] agintezkoa	
3sg DAT	<i>diozadan</i> ‘dieziaiodan’, <i>diozaan</i> ‘dieziaioan’, <i>diozazun</i> ‘dieziaiozun’, <i>diozan</i> ‘dieziaion’, <i>diozagun</i> ‘dieziaiogun’, <i>diozazuten</i> ‘dieziaiozuen’, <i>diozaten</i> ‘dieziaioten’ (113. or.) / <i>niozan</i> ‘nieziaion’, <i>iozan</i> ‘hieziaion’, <i>ceniozan</i> ‘zenieziaion’, <i>ciozan</i> ‘zieziaion’, <i>guiniozan</i> ‘genieziaion’, <i>ceniozaten</i> ‘zenieziaioten’, <i>ciozaten</i> ‘zieziaioten’ (114. or.)
3pl DAT ²¹	<i>diozatedan</i> ‘dieziaiedan’, <i>diozazuten</i> ‘dieziaiezun’, <i>diozaten</i> ‘dieziaien’, <i>diozaguten</i> ‘dieziaiegun’, <i>diozazuten</i> ‘dieziaiezuen’, <i>diozaten</i> ‘dieziaieten’ (132. or.) / <i>niozaten</i> ‘nieziaien’, <i>ciniozaten</i> ‘zenieziaien’, <i>ciozaten</i> ‘zieziaien’, <i>guiniozaten</i> ‘genieziaien’, <i>ciniozaten</i> ‘zenieziaieten’, <i>ciozaten</i> ‘zieziaieten’ (132.-133. or.)
Ahalera	
3sg DAT	<i>diozaquet</i> ‘dieziaioket’, <i>iozaque</i> ‘hieziaioke’, <i>diozaquezu</i> ‘dieziaiokezu’, <i>diozaque</i> ‘dieziaioke’, <i>diozaguque</i> ‘dieziaiokegu’, <i>diozazuquete</i> ‘dieziaiokezue’, <i>diozateque</i> ‘dieziaiokete’ (218. or.) / <i>niozaque</i> ‘nieziaioke’, <i>ciniozaque</i> ‘zenieziaioke’, <i>ciol/liozaque</i> ‘zieziaioke/lieziaioke’, <i>giñiozaque</i> ‘genieziaioke’, <i>ciñiozateque</i> ‘zenieziaiokete’, <i>ciol/liozateque</i> ‘zieziaiokete/lieziaiokete’. Eta badirudi azken hauei <i>-an</i> gehituz osatzen dituela iraganeko adizkiak: «El pretérito perfecto, añadiendo la sílaba <i>an</i> » (218. or.)
3pl DAT	<i>diozaquetet</i> ‘dieziaieket’, <i>diozaquezuquete</i> ‘dieziaiekezu’, <i>diozaquete</i> ‘dieziaieke’, <i>diozaqueguquete</i> ‘dieziaiekegu’, <i>diozaqueteque</i> ‘dieziaiekete’ (221. or.) / <i>niozaquete</i> ‘nieziaieke’, <i>ciñiozaquete</i> ‘zenieziaieke’, <i>ciozaquete</i> ‘zieziaieke’, <i>giñiozaquete</i> ‘genieziaieke’, <i>ciozaqueteque</i> ‘zieziaiekete’. Eta badirudi azken hauei <i>-an</i> gehituz osatzen dituela iraganeko adizkiak: «El pretérito perfecto, añadiendo <i>an</i> » (221.-222. or.)

Zaila da ondorioztatzea noiztik eta non erabili diren horrelako adizkiak Gipuzkoan; momentuz, Otxoa Arinek erakuts dezake Goierri aldean erabili izan direla, baita Berri aldean ere, Etxagaraik eta –zalantza gehiagorekin– Lubietak erakusten dutenez. Hala ere, Otxoa Arinek, adibidez, *diozagularekin* batera *dizocoalic* ‘dieziaiokeelarik’ ere badu, non 3sg datibo-morfema erroaren ondoren dagoen ohi bezala, eta ez aurretik; gainera, *-ko-k* (< *-ke-o-*) *-za-* erroa asimilarazi du adizki horretan.

Orain arte aipatutako adizkiak osagarri singular dunak dira. Haatik, Gipuzkoako testuetako 3. pertsona datiboa eta osagarri plural dun *irrealisek* ere badute bereizgarriarik. Ariztimuñok (2016, 32. or.) esaten duenez, Gipuzkoako, Nafarroa Garaiko, Lapurdiko eta Nafarroa Behereko lekukotasun ia guztietan osagarriaren pluralgilea (*-z-*)

21 Aztergai dago Gipuzkoako hizkera askotan dagoen *-o(t)e-* «haiei» datibo-morfema («hari» datiboko *-o-* + «haiei» datiboko *-(t)e-z* osatua) noiz, nola eta non sortu den. Berrikuntza honi lotutako zenbait datu dakartza Caminok (2022, § 5.2.4). Ez dira berdinak, ordea, 3pl datibo-morfema *-o(t)e-* duten adizki guztiak (Caminok, 2022, 377.-378. or.): 3. taulako adizkiei erreparatuta adibidez, alde batetik, *diozatedan* ‘dieziaiedan’ erakoak daude, subjektuarekiko komunztadura amaieran dutenak, eta beste aldetik, *diozaguten* ‘dieziaiegun’ ereduak, subjektuarekiko komunztadura *-ote-* morfemaren tartean dutenak. Bestalde, aipagarri da Larramendik 1729ko gramatikan dakartzan eta datibo-morfema hori duten zenbait adizki berdinak direla subjektua «hark» nahiz «haiek» izanik, baita subjektua «zuk» nahiz «zuek» izanik ere; ikus, esate baterako, 3. taulako *diozaten*, *ciozaten* («hark-haiei» nahiz «haiek-haiei») & *ciniozaten*, *diozazuten* («zuk-haiei» nahiz «zuek-haiei»), eta 4. taulako *ciotzaizcaten*, *diozazuquiquete* («hark-haiei» nahiz «haiek-haiei»).

datibo-morfema (-*te-*) baino lehen egon ohi da: *diuztegun* (d-iu-z-te-gu-n), *diztegun* (d-i-z-te-gu-n) ‘dizkiegun’. Aitzitik, Gipuzkoako testuetako adizki *irrealis* batzuetan, datibo-morfemaren (-*o-*) ondoren dago osagarriaren pluralgilea (-*zka-*):

(25) *Gizon egiñik dator / lurrera Zerutik, / kristabaren etsaya / garaitzeagatik: / eziñ geia-go egiñ / lezake gugatik, / eman dizayozkagun* ‘diezazkiegun’ / *eskerrak bertatik* (Etxag, 65. or.)

D-I-ZA-I-O-ZKA-GU-N

TAM3orain-DM-*ezan-DM-NORI3sg-NOR3pl-NORK1pl-KONPL

Etxagarairen adizki horretan, badirudi *-zka-* dela pluralgilea, *-z-* pluralgileaz eta 3sg datiboko *-ka-* morfemaz osatua dena (Leturiaga, 2019), eta pluralgile hori *-o-* datibo-morfemaren ondoren dago (d-i-za-i-o-zka-gu-n) –eta ez aurretik, ohi bezala–. Hurrenkera horri jarraitzen dioten adizki gutxi aurkitu ditut idazle xumeen testuetan, baina, osagarri singularrekoetan aipatu bezala, agerraldiak ugaritu egiten dira XVIII. mendearen bigarren erditik aurrera: Lardizabalek, adibidez, *dizaiozkagun* ‘diezazkiegun’ dauka, baita aferesidun *zaiozka-* ‘iezazkie-’ gisakoak ere; azken horiek, gainera, *zaiozka* ‘zaizkie’ erako *realis* iragangaitzen itxura bera dute²². Agirre Asteasukoaren, Iztuetaren eta Otaegi Beizamakoaren lanetan ere bildu ditut *-ozka-* katea duten *irrealis* pluralak, **ezan* laguntzailearekin bakarrik ez, baita *eginekin* ere. EKCrene arabera, Kardaberatzek ere badu adibideren bat:

(26) *Orduan ark bere Gorputzean eta zuk biotzean igaro zinduzten tormentu guziak Aita Eternoari presenta zaiozkatzu* ‘iezazkiezu’ (Kardab, 1764/1824; EKC)

(27) *Jarri gaitecen Jaunaren aurrean [...] Eman deguiozcagun* ‘diezazkiegun’ *esquerac, eta esqueñi deguiozcagun gure pensamentu, itz, obrac, eta loa.* (AgirAst, 1803, 324. or.)

(28) *Euscarari iñorc ezin quendu deguiozcaque* ‘diezazkieke’, *bada, Españaco Erre-suma andiaren jaiotzatic arguiroqui ezagutzen diraden icen berequi oec* (Izt, 1847, 21. or.)

(29) a. *Zoazte, eta soñekorik onena ekardazute; janzi, erraztuna beatzean sartu eta oñetakoak ipiñi zaiozkazute* ‘iezazkiezue’ (Lardiz TB, 73. or.)

b. *Eskerrak eta eskerrak eman dizaiozkagun* ‘diezazkiegun’, *bada, gugatik ainbeste neke-pena artu zituen Jainko gizonduari* (Lardiz TB, 126. or.)

(30) *Beguira dagoquigun Jaunari eguin deguiozcagun* ‘diezazkiegun’ *noicean bein agur umillac* (Otaegi, 252. or.)

22 Esate baterako, Iztuetak dakartzan *zaiozkaren* adibideak ‘zaizkie’ dira, baina Lardizabalek bi eratakoak erabiltzen ditu: *Etxean sartzen zeranean, zure Jainkoa adoratuko dezu, eskerrak emanaz; zerekin daramazun arrai-beazunarekin aitari begiak igortzi zaiozkazu* ‘iezazkiezu’ eta argituko *zaiozka* ‘zaizkie’ (TZ-II, 148. or.).

Agirre Asteasukoak, bestalde, 3pl datiboko *deguiezen* ‘diezazkien’ ere badu *egin* laguntzailearekin. Adizki horretan badirudi *-zte-* dela pluralgilea, *-z-* pluralgileaz eta 3pl datiboko *-te-* morfemaz osatuta dagoena (Leturiaga, 2019), eta pluralgile hori *-e-* datibo-morfemaren ondoren ageri da (d-e-gi-e-zte-n) –eta ez aurretik, ohi bezala–. Esan daiteke, beraz, 3sg datiboko *-ozka-* katearen modu berean osatuta dagoela 3pl datiboko *-ezte-*. Hona hemen Agirre Asteasukoak dakarren adibidea:

- (31) *erregutzen dizut, bidal-dezazula Lazaro nere Aitaren echera, (badituz alabaña bost anai) aditzera eman deguiezen* ‘diezazkien’ *nere nequeac, nere pena, ta oñaceac, eta amildu ez ditecen aec-ere zori gaiztoco lecu onetara* (AgirAst, 1850/1978, 240. or.)

D-EGI-E-ZTE-Ø-N

TAM3orain-egin-NORI3pl-NOR3pl-NORK3sg-XEDE

Larramendiren gramatikan, ordea, ez daude *-ozka-* edo *-ezte-* dituzten adizkiak 3. pertsona datiboa eta osagarri pluralarekin, beste hauek baizik²³ (4. taula).

4. taula. Larramendiren 1729ko gramatikan ageri diren NOR-NORI-NORK *irrealisak* (3. pertsona datiboa eta osagarri plurala)

Xedezkoa edo [* <i>ezan</i> + -(a)n] agintezkoa	
3sg DAT	<i>diotzaizcadan</i> ‘diezazkiodan’, <i>diotzaizcatzun</i> ‘diezazkiozun’, <i>diotzaizcan</i> ‘diezazkion’, <i>diotzaizcagun</i> ‘diezazkiogun’, <i>diotzaizcatzuten</i> ‘diezazkiozuen’, <i>diotzaizcaten</i> ‘diezazkioten’ (117. or.) / <i>niotzaizcan</i> ‘niezazkion’, <i>iotzaizcan</i> ‘hieazkion’, <i>cinioitzaizcan</i> ‘zeniezazkion’, <i>ciotzaizcan</i> ‘ziezazkion’, <i>guinotzaizcan</i> ‘geniezazkion’, <i>cinioitzaizcaten</i> ‘zeniezazkioten’, <i>ciotzaizcaten</i> ‘ziezazkioten’ (118. or.)
3pl DAT	<i>dietzaizcatedan</i> ‘diezazkiedan’, <i>dietzaizcatzuten</i> ‘diezazkiezun’, <i>dietzaizcaten</i> ‘diezazkien’, <i>dietzaizcategun</i> ‘diezazkiegun’, <i>dietzaizcatzuten</i> ‘diezazkiezuen’, <i>dietzaizcaten</i> ‘diezazkieten’. «Y tambien se hazen con el dio, en lugar del die inicial» (136. or.) / <i>niotzaizcaten</i> ‘niezazkien’, <i>cinioitzaizcaten</i> ‘zeniezazkien’, <i>ciotzaizcaten</i> ‘ziezazkien’, <i>guinotzaizcaten</i> ‘geniezazkien’, <i>cinioitzaizcaten</i> ‘zeniezazkiezuen’, <i>ciotzaizcaten</i> ‘ziezazkieten’ (136. or.)
Ahalera	
3pl DAT	<i>diotzaizquioquetet</i> ‘diezazkieket’, <i>diotzaizquioquetzuque</i> ‘diezazkiekezu’, <i>diotzaizquioquete</i> ‘diezazkieke’, <i>diotzaizquioquegute</i> ‘diezazkiekegu’, <i>diotzaizquioquetzute</i> ‘diezazkiekezue’, <i>diotzaizquioquete</i> ‘diezazkiekete’ (222. or.)

Larramendik dakartzan adizki horietan datibo-morfema are aurrerago ageri da, osagarriaren pluralgilearen aurretik ez ezik, baita *-(t)za-* erroaren aurretik ere; batzuetan, gainera, bikoiztuta dago datiboa, eta erroaren aurretik nahiz atzetik ageri da: d-i-o-(t)za-i-zka-da-n ‘diezazkiodan’ (eta beharbada *-zka-*ko *-ka-* ere datibotzat har daiteke) eta d-i-o-(t)za-i-zki-o-ke-te-t ‘diezazkieket’. Ziurrago esan daiteke hori 3sg datiboko *-io(t)za-* erakoetan, eta zalantza gehiagorekin 3pl datiboko *-ie(t)za-*n; izan ere, 3.1. atalean esan bezala, *-ieza-* orokorra da, eta *-e-*k ez du datiboa adierazten.

23 Morfema-hurrenkerari dagokionez aipagarri diren adizkiak sartu ditut 4. taulan, nahiz eta adizki gehiago ere badakartzan Larramendik. Balio horietatik landa, baldintzan ere baditu *badiotzaizcat* ‘badiezazkiot’ (1729, 118. or.) gisakoak.

Gipuzkoako testuei begiratuta, ez ditut beste inon aurkitu 4. taulako adizkien modukoak²⁴. Honenbestez, baliteke Larramendik erregulariki sortu eta paradigma osora moldatu izana. Aukera bat izan daiteke pentsatzea osagarri singular-dun *irrealisetatik* abiatuta sortuak direla: *diozadan* sg. + *-zka-* pluralgilea > *diozazcadan*; *diozan* sg. + *-zka-* pluralgilea > *diozazcan*; baina ahaleran *diozaquetet* sg. + *-zki-* pluralgilea > *diozazquioquetet*. Haatik, ez dirudi osagarri plural-dun adizki guztiak osagarri singularra duten adizkietatik erator daitezkeenik; izan ere, *die-* dute 3pl datibodunek osagarri pluralarekin (adibidez, *diozazcatedan* ‘diezazkiedan’), eta *die-* ren ordez *dio-* ere izan dezaketela esaten du; osagarri singulararekin, aldiz, *dio-* baizik ez dute 3pl datibodunek (adibidez, *diozatedan* ‘diezaiedan’, ikus 3. taula). Beste aukera bat da pentsatzea *realiseko* adizki tripersonaletatik abiatuta sortuak direla: 3sg datiboko *dio realisa* > *dio(t)za-irrealisa* (+ pluralgilea eta ergatibo-morfema) eta 3pl datiboko *die realisa* > *die(t)za-irrealisa* (+ pluralgilea eta ergatibo-morfema). Hala, *-(t)za-* ren aurreko *-o-* eta *-e-* bokalak (ere) datiboa lirerateke, erroaren aurretik doazenak (§ 3.3). Dena dela, argi dago saio honetan egin nezakeen baino azterketa sakonagoa eskatzen dutela Larramendiren gramatikako adizkiek.

Gipuzkoako testuetan bildu ditudan osagarri plural-dun *irrealisak* eta andoaindarrak bere gramatika dakartzan alderatzen jarraituta, honako hau ere azpimarratu behar da: Larramendik ez ditu Gipuzkoako testuetan ageri diren adizki berberak, eta alderantziz, Gipuzkoako testuetan ez dira ageri Larramendik dakartzan adizki berberak. Esate baterako, **ezan* adizkiak dira 1729ko gramatikakoak (ikus 3. eta 4. taulak); aitzitik, Gipuzkoako idazleen lanetan *degiozkagun* ‘diezazkiogun’ (AgirAst, 1803; Otaegi) nahiz *degiezten* ‘diezazkien’ (AgirAst, 1850/1978) erakoak ere badaude, hau da, *egin* direnak. Horrez gain, osagarri plural-dun adizkietako morfemen hurrenkerari erreparatuta, datibo-morfema erroaren ondoren duten *(di)zaiozkagun* eta *degiozkagun* erakoak ageri dira testuetan, baina Larramendik datiboa erroaren aurretik duten *diozazkan* gisakoak ditu. Hala, ez dirudi *-oz(k)a-* *irrealisen* ugaritzea Larramendiren eraginaz soilik azal daitezkeenik, nahiz eta halako adizkien gorakada bere jarraitzaile izandako autore jantzien idazlanetan nabari den.

Gainera, esan dudanez, idazle jantziek bakarrik ez, herrikoiagoak direnek ere baidituzte 3.3. atalekoak bezalako adizki *irrealisak* Beterri inguruan (Donostia Gut *estirazazula* < *ez didazazula* ‘diezadzazula’; Etxag *dizayozkagun* ‘diezazkiogun’), eta Goierriko Otxoa Arinek ere badu adibideren bat (*diozagula* ‘diezaiogula’). Badirudi, beraz, idazle batzuen hautu eta balizko eraginaz baino gai konplexuago batez ari garela.

24 EKCn *dio(t)zazka-* & *dio(t)zazka-* bilatuta, *diozazkan* ‘diezazkien’ bakarra ageri da, eta Larramendiren jarraitzailea izandako Kardaberatzena da agerraldia, 1762koa: *Orañ bada, Sazerdote Jaunak, Jainkoaren Espirituaz gobernatzen dala, ordu artarako egokien diran Konsiderazio ta Afekto labur asko, ta era askotara emen arkituko ditu, bere denboran ondoen datozenak eriari berak esan, ta modurik onenean eragin diozazkan* ‘diezazkien’.

Are gehiago, 3. pertsona datibodun *irrealis* hauek guztiek badute nolabaiteko parekidetasuna *realiseko* adizki triperpersonal batzuekin: osagarri pluraldun (*di*)*zaiozkagun* ‘diezazkiogun’ erakoetan *-zka*-k dirudi pluralgilea, eta datibo-morfema (-o-) pluralgilearen aurretik doa, *diozka* ‘dizkio’ nahiz *zaiozka* ‘zaizkio’ adizki *realisetan* bezala (d-i-o-zka-Ø, za-(g)i-o-zka-Ø; Leturiaga, 2019, § 2.2.1 eta § 2.2.3). Gainera, *dioza* ‘diezaio-’ eta –Larramendiren– *diozka* ‘diezazkio-’ *irrealisak* ere ez dira *diozka* ‘dizkio’ *realisetatik* oso ezberdinak itxuraz, nahiz eta datibo-morfema erroaren aurretik duten batzuek (d-i-o-za-[...] eta d-i-o-(t)za-i-zka-[...] *irrealisak*), eta erroaren ondoren –baina pluralgilearen aurretik– besteek (d-i-o-zka-Ø *realisa* eta d-i-za-i-o-zka-[...] *irrealisak*). Hori horrela izanik, baliteke *-oz(k)a-* katea duten adizki *realis* eta *irrealisen* artean gurutzaketa eta analogiak gertatu izana. Gauza bera esan daiteke *-ezte-* kateaz, itxuraz ez baitaude elkarrengandik urrun *degiezten* ‘diezazkien’ *irrealisa* (AgirAst, 1850/1978) eta *diezte* ‘dizkie’ *realisa*.

3.3.2. Nafarroa Garaiko iparraldea

Adizkiok bilatzen jarraituta, Gipuzkoan ez ezik, ondoko lurraldeetan ere badira 3. pertsonako datibo-morfema erroaren aurretik dutenak. Adibide bat dago XVII. mendeko Berako gutunetan (1674-1676): 3sg datibodun *eman deozaçun* ‘diezaiozun’ (vs 1sg datiboa erroaren ondoren duten *barca diazadazu*, *eguin deaçadazun*, *egor diezadazun*; Reguero, 2019a, 219.-220. or.). Aldiz, mende bereko 1626ko Leitzako auzian *eztizola eragozi* (2r) ageri da; hots, 3sg datiboa erroaren ondoren duena, ohi bezala (Reguero, 2019a, 217. or.).

Datibo-morfema ezohiko hurrenkeran duten adibide ugari daude XVIII. mendetik aurrera: Leitzako XVIII. mendeko dotrinan, esate baterako, xedezko *esca diozan* ‘diezaion’ (30r or.), *eguin diozagun* ‘diezaiozun’ (46r or.), *eman ciozala* ‘ziezaio-la’ (131v or.) nahiz ahaleko *eguin diozaque* ‘diezaioke’ (40r or.), *lagun diozaqueala* ‘diezaiokeela’ (58r or.), *eguin ciozaquean* ‘ziezaiokeen’ (167v or.), etab. (Reguero, 2019b); 1857ko Lesakako testuan²⁵ xedezko *seguí ganiozala* ‘geniezaiola’ (250. or.) ageri da, eta 1875eko Zugarramurdiko testuan xedezko *guerla eguin ziozela* ‘ziezaiela’ (297. or.), *amor emun ciozela* ‘ziezaiela’ (baina ‘ziezaio-la’ ere izan daiteke, 297. or.) nahiz ahaleko *erran diozequet* ‘diezaioke’ (293. or.), *servi diozequenik* ‘diezaiokeenik’ (295. or.), etab. (Satrustegi, 1987). Aipatutako testuetako agerraldi batzuk dakartzat jarraian:

(32) *Otoy eguiten dicut egor diezadazun eta carga bat zarrin dirua eman deozaçun* ‘diezaiozun’ *carta onequin eldu denari* (Bera, 1676, 5. or.; Reguero, 2019a)

(33) a. *Deseacen ere dugu eta escacen dugu pecatariac obedeci diozan* ‘diezaion’ *Jaungoicoari lurrean, santuac obedecicen dioan vezala ceruan [...]* (Leitza, XVIII, 42r-42v or.; Reguero, 2019b)

25 Elizondoko Anastasio Etxeberri da testuaren egilea, baina Lesakako euskara ezagutzen zuen, eta hizkuntza herrikoia egiten ahalegintzen da (Satrustegi, 1987, 247. or.).

- b. *Conveni de* ['da'] *egunean auniz regu eguin* **diozagun** 'diezaioGUN' *Jaungoicoari, barcatu dizaquegula gueren zorrac*. (Leitza, XVIII, 46r or.; Reguero, 2019b)
- c. *Confesoreac aditu ditu pecatu itsu[s]iagoc, eta mundu guziagatic ere inori etcin esan* **diozaque** 'diezaioke' (Leitza, XVIII, 135r or.; Reguero, 2019b)

Adibideok Nafarroa Garaiko iparraldekoak dira, hots, Gipuzkoako Beterri ondokoak. 3.3. atalean dihardugun adizkien artean, osagarri singular dunak dira Nafarroa Garaiko testuetan aurkitu ditudanak (*dioza-* & *zioza-*), baina ez dut osagarri pluraldunik bildu (Gipuzkoako (*di*)*zaiozka-* & *degiozka-*, *diotzaizka-* etab.). Zaila da jakiten, testuetan bildu ez izanagatik, Gipuzkoako osagarri pluraldun *irrealisen* gisakoak ere baziren Nafarroa Garaian, ala osagarri singular dunak soilik zeuden. Horri lotuta, *realisetan* ere *-ozka-* katea duen adizki pluralen bat baino ez dut aurkitu: *ertziozcaten* 'ez zizkieten' *nai izandu* Zugarramurdiko 1875eko testuan (Satrustegi, 1987, 298. or.). Zerikusia izan dezake horrek Nafarroa Garaian NOR-NORI-NORkeko adizkiek *-it-* pluralgilea hartu izanarekin (1875eko Zugarramurdiko *escatu cittiozten* 'zizkieten'; Satrustegi, 1987, 298. or.), eta *zki-* ere nahiko aspalditik –agian, Gipuzkoan baino lehenagotik– egon izanarekin.

3.3.3. Lapurdi (*itsasaldea barne*)

Lapurdiko idazle batzuek ere *dioza-* & *zioza-* 'diezaio- & ziezaio-' *irrealisak* dituzte osagarri singularrarekin, hau da, 3sg datibo-morfema erroaren aurretik dutenak. XVII. mendetik daude honelako adizkiak Lapurdin, Nafarroa Garaiko iparraldean bezala. Etxaideren (1984) eta EKCren arabera, honako idazle hauek darabiltzate halakoak: Etxeberri Ziburukoak, Aranbillagak, Xuriok, Haranederrek eta Larregik, vs ohiko *diazo-* & *ziaz-*²⁶ dituzten Materra, Haranburu eta Axular; ikus § 3.1.3). Gainera, *-ioza-* rekin batera *-iozo-* gisakoak ere badituzte –beste hauek Argaiñaratz eta Gazteluzarrek ere bai–, eta kopuruz gehiago dira²⁷:

- (34) a. *Niri ere eguidaçu othoi, launa, fauore, Aluntioari ekhar* **dioçadan** 'diezaiodan' *ohore* (Etxeberri Ziburukoa, 1669/1978, 2. lib., 91. or.)
 b. *Eta ene othoitça launari* **dioçoçu** 'iezaiozu' *presenta, pietatez dieçadan galdetua errenda* (Etxeberri Ziburukoa, 1669/1978, 2. lib., 26. or.)
- (35) a. *Nola hitz trunpurek Iainkoari osoki obedient zaion bihotz bati banitatea* *inspira ahal* **diozakete** 'diezaioke' (Aranbillaga, 1684; EKC)
 b. *Dohañik handiena errezebitu duena ezin bere merezias glorifika eta bertzees gorago altxa deiteke eta gutien errezebitu duenari erreportxurik ezin eman* **diozoke** 'diezaioke' (Aranbillaga, 1684; EKC)

26 Eta *-e-dun dezo-* & *diezo-* ere badaude Lapurdin (Etxaide, 1984; EKC).

27 Aipatutako idazleez gain, Urtek ere gisa bereko adizkiak dakartza bere gramatikan lapurteraz (1712; apud Etxaide, 1984, 629.-630. or.): *biozalbiozo* 'biezaio'; *biozate/biozote* 'biezaie'; *baliozate/baliozote* 'baliezaie'; *diozake* (eta *dioza*) / *diozoke* & *diozoko* (eta *diozo*) 'diezaioke'; *diozakete* (eta *diozate*) / *diozokete* (eta *diozote*) & *diozokeote* 'diezaieke', etab.

XVIII. mendean, *dioza-* ‘diezaio-’ ereduko adizkien agerraldi gehiago ere badaude: itsasaldeko *Le Dauphineko* gutunetan (1757), adibidez, *egin diozanala* ‘diezaionala’ (20.2r or.), *erran dionazala* ‘diezaionala’ (20.3v or.) eta *ihardets diozazu* ‘iezaiozu’ (45.2r or.) daude; horiekin batera, datibo-morfema, ohi bezala, erroaren ondoren duten *eman diezazun* (41.2r or.), *ez diezazudala eman* (43.1r or.), *egor diezazuket* (49.3v or.) ere badaude (Padilla-Moyano & Videgain, 2015). Hala, adibideok ikusita, badirudi datibo-morfema erroaren ondoren edo aurretik joatea datiboko pertsonaren arabera dela: 1. eta 2. pertsona bada, erroaren ondoren doa oro har, eta, 3. pertsona bada –batez ere 3sg bada–, erroaren aurretik²⁸.

Lapurdin, beraz, *-ioza-/iozo-* ‘iezaio-’ *irrealisak* daude osagarri singularrarekin, baina hemen (ere) osagarri pluralarekin ez daude Gipuzkoako (*di*)*zaiozka-* & *degiozka-*, *diozkaizka-* ‘diezazkio-’ gisakoak. Horien ordeaz, *-tza-* pluralgile zaharra duten *-iotza-/iotzo-* ‘iezazkio-’ *irrealisak* bildu ditut eremu honetako testu zaharretan; EKCrene arabera, besteak beste, Etxeberri Ziburukoak, Aranbillagak, Gazteluzarrek, Haranederrek, Xuriok eta Larregik dituzte halakoak:

- (36) a. *Ecen batere eztu nahi Sathan coleratsuc, eman diotçan* ‘diezazkion’ *gañera escu atçapartsuc* (Etxeberri Ziburukoa, 1669/1978, 1. lib., 119. or.)
 b. *Errotic khen diotçotçu* ‘iezazkiozu’ *bekhatuen cutsuc, ets[a]i gaichtoac dituen bideac çarratuac* (Etxeberri Ziburukoa, 1669/1978, 2. lib., 92. or.)
- (37) a. *Manatzen du Jesus Jaunak / afaritan eman onak / ofrenda diotzogun* ‘diezazkio-gun’ (Gazteluzar, 1686/1983, 111. or.)
 b. *Dabidek othoitz egiten dio Jainkoari barkha diotzon* ‘diezazkion’ *egin tuen adulerioa eta heriotzea* (Gazteluzar, 1686/1983, 46. or.)
- (38) a. *esposa deçala haren anayac haren emastea eta eman diotçala* ‘diezazkiola’ *haurrac bere anaya cenari*. (Haraneder, 1740/1990, 51. or.)
 b. Bihur *dioçotçue* ‘iezazkiozue’, *beraz, Caesaren direnac Caesari, eta Jaincoaren direnac Jaincoari* (Haraneder, 1740/1990, 157. or.)

Esango nuke *-iotza-* *irrealisak* gutxiago direla Lapurdin, eta gehienetan *-iotzo-* moduan ageri direla. Gogoan izan behar da *diozka* ‘dizkio’ *realisa* ere erabili izan dela Lapurdin. Horregatik nagusitu dira beharbada *irrealisetan -iozo-* & *-iotzo-*, adizki *irrealisak* *realisetatik* bereizteko; baina badira *diozka-* *realisak* ere: Etxeberri Ziburukoaren *dioçotçu barkhatcen* ‘dizkiozu’ (1. lib., 20. or.), *itçuli dioçotçun* ‘dizkiozun’ (2. lib., 100. or.); Gazteluzarren *barkhatzen diotzotegun* ‘dizkiegun’ (37. or.), *ematen diotzotzute* ‘dizkiezu’ (190. or.); Haranederren *iccusi dioçotçun* ‘dizkiozun’ (544. or.), *ematen dioçotçuelaric* ‘dizkiozuelarik’ (409. or.), *dioçogun ematen* ‘dizkiogu’ (418. or.), *antolatcen dioçotçegula* ‘dizkiegula’ (325. or.), etab.

28 Baina gogoratu datiboa 2sg-ko «hiri» den Leizarragaren *diaçagun* adizkiak (§ 3.1.3).

Esandakoak aintzat hartuta, zaila da jakiten Lapurdiko 3. pertsona datibodun adizki *irrealisen* kronologia zein den: *-ia(t)zo-* > *-io(t)zo-* > *-io(t)za-* gertatu ote da? Edo *-ia(t)zo-* > *-io(t)za-* > *-io(t)zo-* beharbada? Testu zaharrak aztertuta, badirudi ohiko eta jatorrizko *-ia(t)zo-* adizkiak ageri direnetan ez daudela *-io(t)za-* eta *-io(t)zo-*; salbuespenetako bat da Etxeberri Ziburukoa: *bihur diazozu* ‘iezaiozu’ (2. lib., 81. or.) adizkiak gain, *-io(t)za-* eta batez ere *-io(t)zo-* erakoak ere baditu. Nolanahi ere, *-io(t)za-* eta *-io(t)zo-* dituzten testuetan aldakortasuna dago, eta ez da erraza adizkion kronologia zein den zuzen jakitea. Ematen du, gainera, analogiak egon zitezkeela adizki *realisen* eta *irrealisen* artean, itxura bera baitute batzuetan.

3.3.4. Laburbilduz

Hurbiltasun geografikoa antzematen da Lapurdi itsasaldeko, Nafarroa Garaiko iparraldeko eta Gipuzkoako Beterriko *-ioza-* ereduko adizki *irrealisetan*. Hori dela eta, baliteke Euskal Herriaren erdialdeko eremu hertsian gertatutako berrikuntza izatea datibo-morfemaren kokagune aldaketa. Halere, berrikuntza ondoz ondokoak diren eremuetan bildu ezean, zaila da baieztatzea berrikuntza bat eta bakarra den ala ez. Zaila da, halaber, berrikuntzaren jatorria zehaztea; izan ere, analogia ugari egon direla dirudi, eta ez du ematen berrikuntzak ibilbide berbera izan duenik Lapurdin, Nafarroa Garaian eta Gipuzkoan: cf. Gipuzkoako *dioza-* osagarri singularrarekin eta ustezko *-zka-* pluralgiledun (*di)zaiozka-* eta *-Larramendiren-* *diotzaizka-* osagarri pluralarekin, vs Lapurdiko *dioza-/diozo-* osagarri singularrarekin baina *-tza-* pluralgile zahar-dun *diotza-/diotzo-* osagarri pluralarekin. Bildutako adibide gehienak 3sg datibodunak dira, baina ez guztiak: esate baterako, datiboa «hiri» 2sg den *diaçan* du Etxeparek eta *diaçagun* Leizarragak; Donostiako Pepe eta Josefaren gutunetan ere 1sg datibodun *es-tirazazula* (< ez *didazazula*) ‘ez diezadazula’ ageri da.

Kontuan hartu behar da, halaber, lan honetan Gipuzkoako testuetatik abiatu izanagatik, adizki horien lehen agerraldiak Lapurdikoak eta Nafarroako Bortzirietakoak direla; XVII. mendean adibide batzuk daude (Etxeberri Ziburukoa, 1669/1978; Bera, 1676; Aranbillaga, 1684). Gipuzkoan, berriz, 1713an bildu dut halako adizki bat lehen aldiz, Goierriko Otxoa Arinen dotrinan. Egia da urte horretarako berrikuntza Goierri bazegoen, Beterri ere egotea esperoko genukeela, baina berrikuntzaren sorgunea eta hedadura ezagutzea zail denez, ez da erraza ondorio sendoak ateratzea; are gehiago aintzat hartuta Otxoa Arinen dotrinan adibide bakarra dagoela, eta XVIII. mendearen bigarren erditik aurrera ugaritzen direla honelakoak Gipuzkoan. Nolanahi ere, Lapurdin *-(t)za* pluralgilea duen *diotza* ‘dizkio’ *realisa* ere badago, *irrealisetako dioza-* & *diotza-* ‘diezaio- & diezazkio-’-ren itxura bera duena. Honenbestez, bi eratara interpreta daitezke datuok:

- a) *Irrealisetako dioza-* & *diotza-* ‘diezaio- & diezazkio-’ berrikuntzaren aldeko ebidentziatzat hartzea Lapurdin *diotza* ‘dizkio’ *realisa* egotea: baliteke *diotza* ‘dizkio’-ren (< *dio* sg. + *-tza* pluralgilea) gurutzaketaz sortu izana *dioza-* & *diotza-* ‘diezaio- & diezazkio-’, adizki *realisak* gehiago erabiltzen baitira. Hori horrela ulertuta, **ezan* adizkietan datibo-morfema erroaren aurretik jartzearen berrikuntza *diotza realisa* dagoen Lapurdin sortu zatekeen, eta ondoren, *diotza realisik* ez dagoen Nafarroa Garaiko iparraldera eta Gipuzkoara hedatu; edo

- b) Berrikuntza bertan ez gertatzeko arrazoitzat hartzea Lapurdin *realiseko diotza* ‘dizkio’ egotea: Lapurdin *dio(t)zak* bi esanahi zituela esan nahi luke horrek, ‘dizkio’ eta ‘diezaio- & diezazkio-’. Hala, baliteke *dio(t)za realisa* ez zegoen Nafarroa Garaian eta Gipuzkoan gertatu izana berrikuntza, eta gero hedatu izana Lapurdira.

Ez dezagun ahaztu, halaber, Lapurdin, Nafarroa Garaiko iparraldean eta Gipuzkoan *realiseko diozka* ‘dizkio’ eta –Lapurdin eta Gipuzkoan, behintzat– *zaiozka* ‘zaizkio’ ere badaudela. Hori horrela izanik, hainbat dira burura datozkidan galderak: zein da *diozka* ‘dizkio’ & *zaiozka* ‘zaizkio’ *realisen* eta *dioza-* ‘diezaio-’, *(di)zaiozka-* & *degiozka-*, *diozkaizka-* ‘diezazkio-’ *irrealisen* arteko lotura eta horien hedaturaren ibilbidea? Pentsa ote daiteke, *(di)zaiozka-* z gain, Larramendiren gramatikan ageri diren *diozkaizka-* ‘diezazkio-’ erakoak ere erabiltzen zirela Beterrin, edo gramatikagileak berak erregulariki sortutako adizkiak dira? Demagun, singularreko *dioza-* → pluraleko *dio(t)zaiozka-* eginda [*dioza-* + *-zka-*], edo *realiseko diotik* abiatuta. Beharbada aurrekoen modu berean edo horien analogiaz Larramendik erregulariki sortuak izan daitezke 3pl datiboko *-ozka(t)e-l-ezte-* katedunak ere.

Ez da erraza galdera horiei erantzuten eta zaila da ziur jakiten 3.3. ataleko adizkiak –hots, (3. pertsonako) datibo-morfema ezohiko hurrenkeran dutenak– non eta noiztik egon diren: ziurrenik analogia ugari egon dira tartean, *ez irrealisen* artean soilik, baita *realisen* eta *irrealisen* artean ere. Geografikoki elkarrengandik gertu dauden lurraldeetan eta idazle xumeen testuetan aurkitu izanak pentsarazten dit idazle batzuen hautu eta balizko eraginaz baino gai konplexuago batez ari garela. Nolabaiteko hizkuntzalotura egon den eremuan gertatutako analogiak direla dirudi, nahiz eta, benetan ondoz ondokoak diren eremuetan aurkitu ezean, zaila den leku batekoak eta bestekoak berrikuntza bat eta bera direla ziurtatzea. Beterriko eta Gipuzkoa (ipar)ekialdeko testu gehiago izateak lagunduko luke hori argitzen.

3.4. Beterri-Gipuzkoa (ipar)ekialdeko *aki(y)ok* ‘ieziaok’ erakoak

Orain arte aipatutakoez gain, *(a)kiyosu* ‘iezaiozu’ eta *(a)kiyosute* ‘iezaiozue’ gisakoak ere badaude Lezon (Agirretxe & Esnaola, 2000, 102. or.). Etxaidek (1984) «pasiboko» adizkietatik, edo beste modu batera esanda, **edin* adizki iragangaitzetatik eratorzen ditu halakoak:

Alegia, pasiboko [hots, iragangaitzeko] «joan hakio» (vetele), giputzok aktibora [hots, iragankorrera] ekarri dugu, eta horrela, «eman zaiok» esan beharrean, «eman hakio» esaten hasi giñan. Baiñan, gaitza barrurago sartu zaigu, «h» sujeto-ezaugarria galdu dugulako. Alegia, *n(a)-kio*, *h(a)-kio*, *d(a)-kio*, *g(a)-kizkio*, *z(a)-kizkio*, *d(a)-kizkio* aditz-jokotan, sujetoak beti aintzinetik behar du, baiñan, azken adigarrian ikus dezakegunez, «Txirrita»ri zuzentzen zaionak «akiok» dio, aurretik falta zaion sujetoa atzetik erantxiz. [...] (Etxaide, 1984, 646.-647. or.).

EKcN bilatuta, XIX.-XX. mende bitarteko zenbait idazlek erabiltzen dituzte halakoak NOR-NORI-NORK *irrealisetan*; Beterri-Gipuzkoa (ipar)ekialdekoak dira gehienak, eta bada tolosarren bat ere (5. taula).

5. taula. EKCre arabera, NOR-NORI-NORK *irrealisetan akio-* gisako adizkiak darabiltzaten idazleak eta haien lanetako adibideak

Agustin Iturriaga	<i>utzi akiok</i> ‘ieziok’ (1842)
Martzelino Soroa	<i>jarri akiyok (aberi)</i> ‘ieziok’ (1884)
Bitoriano Iraola	<i>laja akiyok</i> ‘ieziok’ (1880-1916/1997); <i>esan akiyok, begira akiyok</i> eta <i>bota akiyok</i> ‘ieziok’, <i>esan akiyote[k]</i> ‘ieziaiek’ (1906-1908/1962)
Toribio Altzaga	<i>eman akiyok</i> eta <i>egiñ akiyok koxka</i> ‘ieziok’ (1888); <i>begira akiok</i> eta <i>eldu akiyok</i> ‘ieziok’, <i>agurra egin akiotek</i> ‘ieziaiek’ (1920); <i>esan akiyon</i> ‘iezaion’, <i>galde akiyok</i> ‘ieziok’ (1923)
Fermin Imaz	<i>eman akiyozute</i> ‘ieziaezue’ (1908-1927/1962)
Joseba Zubimendi	<i>eman akiok, esan akiok</i> eta <i>lagun akiok</i> ‘ieziok’ (1932)
Xabier Lizardi	<i>begira akiok</i> eta <i>lagun akiok</i> ‘ieziok’ (1922-1933/1995, 1934a); <i>ez akiok egin uzkur</i> ‘ieziok’ (1934b)
Augustin Anabitarte	<i>josi akiok</i> ‘ieziok’, <i>esan akiotek</i> ‘ieziaiek’ (1931); <i>galde akiok</i> eta <i>ez akiok kasorik egin</i> ‘ieziok’ (1958)
Manuel Lekuona	<i>jarrai akiok</i> ‘ieziok’ (1935)
Antonio Maria Labaien	<i>esan akiok</i> ‘ieziok’ (1931); <i>eutsi akiok</i> ‘ieziok’ (1921, 1935); (<i>al dan dirurik geina ken akion</i> ‘iezaion’ (1970)
Sebastian Salaberria	<i>egin akiok</i> eta <i>bota akiok</i> ‘ieziok’ (1964)

Goiko taulako agerraldiez gain, Txirritaren *ez akiyo[k] bultza* ‘ieziok’ (1962, 57. or.), *utzi akiozu* ‘iezaiozu’ (1971, 199. or.) eta *eman kidazu* ‘iezadazu’ (1971, 206. or.) adibideak dakartza Zavalak, eta Pernando Amezketarraren *esan akiok* ‘ieziok’ bildu zuen Gregorio Mujikak (1927, 26. ateraldia). Bestalde, osagarria plurala den (*begiyak*) *tapa akizka* ‘iezazkiok’ ageri da Juan Kruz Zapirainen bertso batean (1929, 57. bertsoa); badirudi 2sg-ko «hik» subjektuaren -k morfema falta duela amaieran, baina gogoan izan behar da bertsoak direla eta errimogatik izan daitekeela: *Eldu ziraden basamortura / atsedenduaz aldizka: / «Tira, Enrike; aura kendu-ta / begiyak estal akizka» / «Aizak Gontzalo; ez dik merezi / onek olako gauzika / nere partetik il gabetandik / utziko nitek pozika»*. Hain zuzen ere, bertso berean *gauzika* eta *pozika* dakartza, eta *ez gauzikan* eta *pozikan*.

Honelako adizkiak NOR-NORI-NORK sailean Beterri-Gipuzkoa (ipar)ekialdeko autoreek erabiltzen dituztela aintzat hartuta, NOR-NORI saileko **edin* adizkietatik bereiz doan fenomeno bat dirudi, eta propio inguru horretakoa izateko itxura du. Gainera, eremu horretan NOR-NORI-NORK *irrealisetan* nagusiki **ezan* erabili dela aipatu dugunez, Etxaidek (1984) proposatutakoa baino azalpen egokiago bat egon daiteke. Hain zuzen ere, osagarri pluraleko **ezan* adizkien ukapenaren berranalitik sortuak izan daitezke: hiztunak aditz laguntzaileko z- ezezko partikularen zatitzat ulertu eta *ez zazki(y)ozu* > *ez azki(y)ozu* bilakatuta, eta ondoren, pluralgilea -zki- beharrean hiztunak -z- dela sentitu eta *azki(y)ok* (a-z-ki-(y)o-k) > *aki(y)ok* egin da osagarri singularrarekin. Juan Kruz Zapirainen osagarri pluraleko adibidea ere **ezan* adizkien ukapenaren berranalitik erator liteke: jatorrian *ez zakizka[k]* zegoela pentsatuta, hiztunak aditz laguntzaileko z- ezezko partikularen zatitzat ulertuta, eta ondorioz, *ez zakizka[k]* > *ez*

akizka[k] eginda. Esan bezala, datuak ikusita, NOR-NORI-NORK *irrealiseta*n Beterri-Gipuzkoa (ipar)ekialde inguruan gertatutako beste berrikuntza bat dirudi honek, XIX. mende amaiera aldekoa.

4. ONDORIOAK

Saio honetan Gipuzkoa (erdialde)ko testuetan ageri diren NOR-NORI-NORK *irrealisak* izan ditut ikergai. Mendebaleko *egin*ek sail honetan duen hedadura geografikoari erreparatu diot, eta NOR-NORK sailarekin alderatu dut (§ 2): NOR-NORKen ez bezala, NOR-NORI-NORKen badirudi XVI.-XVII. mendeetan jada *egin* (ere ba)zegoela Gipuzkoa erdialdeko eremu zabalean, gutxienez, Urolan, Goierrin eta Tolosaldean (SumBrev, ErrezilGut, AzpGut, OArin, Iraz). Aitzitik, Beterri eta Gipuzkoa (ipar)ekialdeko testuetan bildu ditudan adizki gehienak **ezan* dira, baina ez da erraza jakitea zeri zor zaion emaitza hori: *egin* gramatikalki beste eskualde batzuetan bezainbeste hedatu ez izanari edo geroago hedatu izanari, edo testu faltaren ondorioz dugun eza-gutzarik ezari. Urolan *egin* baino ez dago idazle xumeen testuetan (vs NOR-NORK), baina Goierrin eta, bereziki, Tolosalde-Beterri **ezan* ere badago, eta guztiak ez dira arkaismoak (Iraz, DonostiaGut, Etxag). Hala, sail triperpsonaleko **ezan* adizkietan gertatutako zenbait berrikuntzaz edo aldaketaz jardun dut (§ 3):

- *-ia(t)za-* erakoak (vs *-ieza-* orokorra, § 3.1): Irazusta alkizarraren testuan bildu ditut honelakoak Gipuzkoan. Esan daiteke ondorio kronologikoak baino areago, ondorio geografikoak erakusten dizkigula ezaugarri honek; Gipuzkoako Tolosaldean ez ezik, Euskal Herriko erdi-ekialdeko eskualdeetan ere ageri da: Nafarroa Garaiko iparraldean, Lapurdi barnealdean, –eta adibide gutxi izan arren– Nafarroa Beherean eta Zuberoan. Pentsa daiteke Tolosaldean soilik ez, Beterri eta Gipuzkoa (ipar)ekialdean ere egon zitezkeela halakoak, horrek Gipuzkoako Tolosaldearen eta Lapurdi, Nafarroa Garaia nahiz gainerako lurraldeen arteko lotura geografikoa erakutsiko bailuke. Beterriko eta Gipuzkoako (ipar)ekialdeko testuetan ez dut honelakorik bildu, berez, baina kontuan hartu behar da eskualde horietako testuak nahi baino gutxiago ditugula. Nolanahi ere, baliteke **ezan*ek Euskal Herriaren erdi-ekialdean –mendebalean baino– biziago iraun izana eta horrek berrikuntzak hainbat lekutan zein bere aldetik sortzea erraztu izana. Beste aukera bat ere egon liteke: Irazustak beste autore batzuegandik «ikasi» izana. Saio honetan *egin* nezakeen baino ikerketa sakonagoa eskatzen du, ordea, azken proposamen horrek.
- Aferesidun *zaiozu* erakoak (§ 3.2): Beterri inguruan bildu ditut honelakoak (Lubieta, DonostiaGut, Etxag). Idazkietako datuak aintzat hartuta, baliteke Gipuzkoan hainbat tokitan erabiltzen diren *emaiazu* & *esaiazu* erako adizki guztiek jatorri bera ez izatea: NOR-NORI-NORK sailean aspaldi samartik *egin* nagusi den Urolan eta Goierrin *eman egidazu* > *emaiazu* gerta zitekeen, baina **ezan* nagusi izan den Beterri eta Gipuzkoa (ipar)ekialdean *eman (ie)zaidazu* > *emaiazu*. Tolosaldea tarteko eremutat har liteke: Irazusta alkizarraren testua ikusita, badirudi *egin* eta **ezan* egon zirela *irrealiseta*tako sail triperpsonalean,

baina gerora, Beterri aldeko joeretara hurbilduz joan zela (Hurtado, 2001). Nafarroa Garaian ere badira *zadazu* erako adizkiak NOR-NORI-NORKen, baina, Nafarroa Garaiko hegoaldean **erazan* laguntzailea dagoenez, berrikuntza paraleloak izan daitezke Gipuzkoa & Nafarroa Garaiko ipar-erdialdeko eta Nafarroa Garaiko hegoaldeko aferesidun adizkiak: batzuk **ezan* eta besteak **erazan*. Halere, iradoki dut harremana egon daitekeela bi eremuetako adizkien artean, zenbait analogia eta gurutzaketa tarteko.

- *dioza-*, (*di*)*zaiozka-* eta Larramendiren *dio(t)zaizka-* erakoak (§ 3.3): Gipuzkoan, Beterri aurkitu ditut osagarri singularreko *dioza-* & *zioza-* nahiz pluraleko (*di*)*zaiozka-* & *degiozka-* *irrealisen* adibide gehienak (Lubietza, Kardab, Lariz, Ubill, Izt, Etxag); agerraldi horiek baino lehenago ere badago adibide bat Otxoa Arin ordiziarraren dotrinan (*diozagula* ‘diezaiogula’). Horrez gain, ikusi dugu Lapurdin (itsasaldea barne) eta Nafarroa Garaiko iparraldean ere badirela Gipuzkoan bildutakoak bezalako adizki *irrealisak* osagarri singularrekin (& Lapurdin *diotza-/diotzo-* ‘diezazkie-’). Horregatik, uste dut Euskal Herriko erdialdean gertatutako berrikuntza izan daitekeela datibo-morfemaren kokagune aldaketa. Beharbada, itxura antzekoa duten *diozka* ‘dizkie’ & *zaiozka* ‘zaizkie’ eta *diotza* ‘dizkie’ gisako adizki *realisen* gurutzaketaz edo analogiaz sor zitezkeen, baina zaila da berrikuntzaren sorburu gramatikala eta geografikoa jakitea. Bestalde, testu gehiagotan aurkitu ez ditudanez, Larramendik erregularri sortuak dirudite *diotzaizka-* ‘diezazkie-’ (eta *dietzaizka-* ‘diezazkie-’) erakoek, dela *dioza-* *irrealis* singularrei *-zka-* pluralgilea gehituta, dela *realiseko dio* (eta *die*)tik abiatuta.

3. atalean aurkeztu ditudan ezaugarriak beharbada ez dira oso definitzaileak, eta ematen du analogia ugari egon direla, batez ere, 3.3. atalekoetan. Alabaina, elkarrengandik gertu dauden eskualde/lurraldeetan ageri dira, eta horrek zer pentsatua ematen du: badirudi nolabaiteko hizkuntza-lotura egon den eremuan gertatutako analogiak izan daitezkeela, nahiz eta horien sorburu eta ibilbide zehatza ezagutzea zaila izan. Esan bezala, berrikuntza horiek benetan ondoz ondokoak diren lekuetan aurkitzeak lagunduko luke eremu batekoak eta besteak berrikuntza bat eta bera diren erabakitzan; izan ere, hizkuntza-gaietan garrantzia du hurbiltasun geografikoak:

3° Les faits communs doivent se trouver dans des langues qui aient été voisines; il ne doit donc pas y avoir de chevauchements. La constatation des domaines dialectaux continus de l'indo-européen est facilitée par ceci que la séparation des langues indo-européennes ne semble pas avoir entraîné de dislocations (Meillet, 1908, 10.-11. or.).

Geografia-hurbiltasunaren baldintza ere gauza beharra da bi mintzo berrikuntza batean eta berean partaide izan direla frogatu ahal izateko. Hurbiltasun-egoera izanik, oraingo bi mintzok iraganeko berrikuntza bateratu bat partekatzen badute, iraganen erkidego bera osatzen zutela pentsatzen dugu, bi mintzoen arteko jarraipen historikoa izan dela. Gehienetan hurbiltasun geografikoa eta hizkuntza-hurbiltasuna batera doaz (Camino, 2022, 64. or.).

Nolanahi ere, saio honetan NOR-NORI-NORK *irrealisei* buruz esandakoak bateragarri dira NOR-NORK *irrealisen* inguruan ateratako ondorioekin (Leturiaga, 2022a): badirudi Gipuzkoa erdialdeko Tolosaldea eta Beterri eskualdeek Euskal Herriaren erdi-ekialdeko eskualdeekin bat egiten dutela hizkuntza-ezaugarri batzuetan: horixe erakusten dute, hain zuzen, **ezan* zaharrari (luzaroago) eusteko joerak eta laguntzaile bereko adizkietan gertatutako berrikuntzek eta aldaketek –vs mendebal zabala–. Harelere, ikertzen jarraitu beharko da Euskal Herriko erdigune hertsu hori defini dezaketen berrikuntzez ziurtasun gehiagoz hitz egin ahal izateko, eta Urola nahiz Goierri eskualdeek erdigune hertsu horrekin izandako lotura zenbatekoa eta noizkoa den jakiteko. Era berean, Gipuzkoa (erdialdea)n mendebal zabaleko eragina noraino heldu (izan) den aztertzeak ere lagundu dezake aurrekoa argitzen.

Azkenik, Beterri-Gipuzkoa (ipar)ekialde ingurukoa dirudien beste berrikuntza bat ere aurkeztu dut, itxuraz, XIX. mende amaiera eta XX. mende bitartekoa dena (§ 3.4): *aki(y)ok* ‘ieziaok’ gisakoak, osagarri pluraleko **ezan* adizkien ukapenaren berranalititik sortuak izan daitezkeenak. Horri lotuta, azertu egin beharko da ea eskualde mailako berrikuntza gehiago ere badiren Gipuzkoa erdialdean: zeintzuk diren, zein eremu geografikotara mugatzen diren eta noizkoak diren. Hala, aukera izango dugu Euskal Herriko erdialdeko euskararen bilakaeraz gehiago jakiteko.

5. LABURDURAK

DAT: datiboa

DM: datibo-marka

Gut.: gutuna

KONPL: konpletiboko atzizkia

Ler.: lerroa

Lib.: liburua

Orain: orainaldia

Pl: plurala

Sg: singularra

TAM: tense-aspect-mood / denbora-aspektua-modua adierazten duen marka

XEDE: xedezko atzizkia

6. ERREFERENTZIAK

Agirre, J. (1803). *Confesioco eta comunioco sacramentuen gañean eracusaldia*. Francisco Lama.

Agirre, J. (1850/1978). *Jesu-Cristo, eta Virgiña chit Santaren misterioen, eta beste cembait gaucen gañean eracusaldia*. Hordago.

Agirretxe, J. L. & Esnaola, I. (2000). *Lezoko euskararen azterketa*. Lezoko Unibertsitateko Udala.

Agirretxe, J. L., Lersundi, M. & Olaetxea, O. (2000). *Pasaiako hizkera*. Pasaiako Udala.

- Aldai, G. (2014). Hacia una periodización de la fragmentación del euskera occidental. *FLV*, 118, 221-245.
- Altuna, P. (1980). *Linguae vasconum primitiae (edizio kritikoa)*. Mensajero & Euskaltzaindia.
- Altuna, F. (1995). Loiolako dotrina. *ASJU*, 29(2-3), 611-649.
- Altuna, F. (1998). *Erakusaldiak. Antologia. Juan Bautista Agirre*. Elkarlanean.
- Altzibar, X. (1991). *Gabonsariak. El borracho burlado*. Eusko Legebiltzarra.
- Altzibar, X. (1992). Larramendi eta literatur-gipuzkera. In J. A. Lakarra (arg.), *Manuel Larramendi. Hirugarren mendeurrena 1690-1990* (325.-360. or.). Andoaingo Udala, Euskaltzaindia, Eusko Jaurlaritza & Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Ariztimuño, B. (2013a). Finite verbal morphology. In M. Martínez-Areta (arg.), *Basque and Proto Basque. Language internal and typological approaches to linguistic reconstruction* (359.-427. or.). Peter Lang.
- Ariztimuño, B. (2013b). Existence-to-possession. Evidence from two Basque verbs [eskuorria]. *46th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea*. https://www.academia.edu/3254041/Existence_to_possession_evidence_from_two_Basque_verbs
- Ariztimuño, B. (2015). Lazarragaren eskuizkribuko adizki batzuez (euskal aditz jokoaren kronologia erlatibo baterantz). In M. J. Ezeizabarrena & R. Gómez (arg.), *Eridenen du zerzaz kontenta. Sailkideen omenaldia Henrike Knörr irakasleari (1947-2008)* (117.-140. or.). UPV/EHU.
- Ariztimuño, B. (2016). Euskararen dialekto zaharrak aztertzeke saioa: aitagureen *mithridates* baten deskribapena. In G. Aurrekoetxea, J. M. Makazaga & P. Salaberri Muñoa (arg.), *Hire bordatxoan. Txipi Ormaetxea omenduz* (21.-40. or.). UPV/EHU.
- Ariztimuño, B. (2020). Gipuzkoako euskara zaharre(ta)tik erdialdeko euskarara. In I. Camino, X. Artiagoitia, I. Epelde & K. Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena. Koldo Zuazori gorazarre* (57.-66. or.). UPV/EHU.
- Ariztimuño, B. (2021a). Beste aditz laguntzaile ditransitibo bat Gipuzkoa mendebaldean: *-ag-* erroko formen jatorria eta garapena. *ASJU*, 54(1-2), 265-278. <https://doi.org/10.1387/asju.23057>
- Ariztimuño, B. (2021b). Garibairen erretrauetako *diago*: euskara, zakurrak eta ustekabeko beste etimologia batzuk. *FLV*, 131, 47-59. <https://doi.org/10.35462/flv131.2>
- Beriain, J. (1621). *Tratazen da nola enzun bear den meza* (Iñaki Caminoren transkripzioa). In *Klasikoen Gordailua*. <https://klasikoak.armiarma.eus/idazlanak/B/BeriainMeza.htm>
- Bilbao, G. (2014). Elduaingo bertso iraingarriak. In R. Gómez, B. Ariztimuño, G. Bilbao, I. Camino, J. A. Lakarra, J. Manterola, C. Mounole, U. Reguero & E. Zuloaga (arg.), *Euskal testu zaharren bilduma berria* [eskuizkribu argitaragabea]. UPV/EHU.
- Bilbao, G. & Lakarra, J. A. (2014). Debako Ana Urrutiaren 1596ko gutuna. In R. Gómez, B. Ariztimuño, G. Bilbao, I. Camino, J. A. Lakarra, J. Manterola, C. Mounole, U. Reguero & E. Zuloaga (arg.), *Euskal testu zaharren bilduma berria* [eskuizkribu argitaragabea]. UPV/EHU.
- Camino, I. (2004). Irizpide metodologikoak egungo Euskal Dialektologian. *Euskera*, 49(1), 67-102.

- Camino, I. (2013). Euskalkien historiaz: Lapurdi eta Nafarroa Garaia. In R. Gómez, J. Gorrotxategi, J. A. Lakarra & C. Mounole (arg.), *Koldo Mitxelena Katedraren III. Biltzarra* (77.-140. or.). UPV/EHU.
- Camino, I. (2022). *Aztergaiak Ipar Euskal Herriko euskararen berrikuntzez*. UPV/EHU.
- EKC = Euskara Institutua (2013).
- Eraña, A. (2020). *Arabako euskararen dialektalizaziorantz: aditz-morfologia aztergai* [Master amaierako lan argitaragabea]. UPV/EHU.
- Etxaide, Y. (1984). «(e)za» aditz-erroa datiboko aditz-jokoetan autoretan zehar. *Euskera*, 29(2), 601-730.
- Etxeberri Ziburukoa, J. (1669/1978). *Manual devotionezcoa, edo ezperen oren oro escvetan errabilltçeco liburutchoa*. Hordago.
- Euskara Institutua. (2013). *Euskal Klasikoen Corpusa (EKC)*. UPV/EHU. <https://www.ehu.eus/ehg/kc/>
- Gazteluzar, B. (1686/1983). *Eguia catolicac salvamendu eternalaren eguiteco necesario direnac* (Lino Akesoloren edizioa). Euskaltzaindia.
- Haranburu, J. (1635). *Debocino escvarra: miraila eta oracinotegvia*. P. de la Covrt.
- Haraneder, I. (1740/1990). *Jesu Christoren Evangelio Saindua* (Patxi Altunaren edizioa). Euskaltzaindia.
- Harizmendi, K. (1658/1978). *Virginaren officioa*. Hordago.
- Hurtado, I. (2001). *Goierriko eta Tolosalde hegoaldeko hizkerak*. Goierriko Euskal Eskola Kultur Elkarte, Maizpide Euskaltegia eta Lazkaoko Udala.
- Iztueta, J. I. (1824). *Gipuzcoaco dantza gogoangarrien condaira edo historia*. Ignacio Ramón Baroja.
- Iztueta, J. I. (1847). *Gipuzcoaco provinciaren condaira edo historia*. Ignacio Ramón Baroja.
- Kardaberatz, A. (1744). *Kristabaren bizitza* (1. argitalpena, Bittor Hildagoren transkripzioa). In *Klasikoen Gordailua*. <https://klasikoak.armiarma.eus/idazlanak/K/KardaberazKristabaI.htm>
- Kardaberatz, A. (1760). *Christavaren bicitza*. Antonio Castilla.
- Krajewska, D., Zuloaga, E., Santazilia, E., Ariztimuño, B., Uribe-Etxebarria, O. & Reguero, U. (2017). *Esteve Materraren Do(c)trina christiana (1617 & 1623): edizioa eta azterketa*. Euskaltzaindia & UPV/EHU.
- Labaka, A., Azurza, M. E. & Bereziartua, J. I. (1996). *Lasarte-Oriako euskararen azterketa*. Lasarte-Oriako Udala.
- Lafon, R. (1943). *Le système du verbe basque au XVIe siècle*. Delmas.
- Lakarra, J. A. (1985). Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko sermoia. *ASJU*, 19(1), 235-282.
- Lakarra, J. A. (1986). Bizkaiera zaharra euskalkien artean. *ASJU*, 20(3), 639-682.
- Lariz, X. (1773). *Cristau dotrinaren esplicacioa aur-enzat ta andienzat: galdetuaz ta eranzunaz Maisuaren ta Iracaslearen artean*. Antonio Sancha.
- Larramendi, M. (1729). *El imposible vencido*. Antonio Joseph Villagordo Alcaráz.
- Leizarraga, J. (1571). *Iesus Christ gvre iavnaren testamentv berria*. Pierre Hautin.
- Leturiaga, O. (2019). Osagarri pluraldun adizki triperpsonalen erroez. *ASJU*, 53(1-2), 127-162. <https://doi.org/10.1387/asju.22414>
- Leturiaga, O. (2020). *Gipuzkoa erdialdeko testuetan barrena: aditz-morfologiako ezau-garri batzuen azterketa* [Master amaierako lan argitaragabea]. UPV/EHU.

- Leturiaga, O. (2022a). NOR-NORK saileko *egin*-en hedadura geografikoa Gipuzkoan: ondorio batzuk testu zaharren azterketatik. *ASJU*, 56(1), 1-42. <https://doi.org/10.1387/asju.23401>
- Leturiaga, O. (2022b). *Juan Irazusta. Pertsona, garaia eta idazlana*. Eusko Jaurlaritza.
- Lubietta, J. D. (1728). *Diccionario en Castellano y Basquenze que sirve para la enseñanza de la bascongada* (Gidor Bilbaoren transkripzioa).
- Madariaga, J., Azpiazu, J. A. & Elortza, J. (2009). XVIII. eta XIX. mendeetako Azpeitiko euskal testu batzuk. *FLV*, 110, 5-45.
- Maister, M. (1757). *Jesu-Kristen imitacionia Çuberouaco uscarala herri beraurtaco apheç batec Bere Jaun apheçcupiaren baimentouareki utçulia*. G. Dugue eta J. Desbaratz.
- Meillet, A. (1908). *Les dialectes Indo-Européens*. Librairie Ancienne Honoré Champion, Editeur.
- Mitxelena, K. (1964/2011). Textos arcaicos vascos. In J. A. Lakarra & I. Ruiz Arzalluz (arg.), *Obras completas* (XII. liburukia, 1.-171. or.). UPV/EHU.
- Mounole, C. (2007). Perifrasi zaharra mendebalde eta erdialdeko euskara zaharrean: azterketa kuantifikatiboa eta proposamen berria. *ASJU*, 41(1), 67-138.
- Mounole, C. (2014/2018). *Le verbe basque ancien : étude philologique et diachronique*. UPV/EHU.
- Mounole, C. (2015). Datibo-komunztaduraz eta laguntzaile hirupertsonalen diakroniaz. In B. Fernandez & P. Salaburu (arg.), *Ibon Sarasola, gorazarre* (473.-490. or.). UPV/EHU.
- Mounole, C. & Lakarra, J. A. (2018). Euskara Arkaikoa. In J. Gorrotxategi, I. Igartua & J. A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia* (345.-468. or.). Eusko Jaurlaritza.
- Mujika, G. (1927). *Pernando Amezketarra. Bere ateraldi ta gertaerak* (2. argitaldia). Iñaki Deuna. <https://www.euskalmemoriadigitala.eus/applet/libros/JPG/324141/324141.pdf>
- Murugarren, L. (1984). Una plática del Goyerri. *ASJU*, 18(2), 185-197.
- Ondarra, F. (1984a). Zegamako *Doctrina Christiana* (1741). *ASJU*, 18(2), 3-63.
- Ondarra, F. (1984b). *Joakin Lizarraga. Ongui iltzen laguntzeco itzgaiac*. Euskaltzaindia.
- Otaegi, B. (1993). *Felipe Agustin Otaegui Beizamako erretorearen eskuizkribuak (1767-1840)*. Beizamako Udala, Gipuzkoako Foru Aldundia & Kutxa Fundazioa. https://www.euskadi.eus/appcont/tesisDoctoral/PDFak/Beatriz_Otaegi_TESIA.pdf
- Otxoa Arin, J. (1713). *Doctrina Christianaren explicacioa Villa Franca Guipuzcoaco onetan euscaraz itc eguiten dan moduan*. Pedro de Ugarte.
- Padilla-Moyano, M. (2013). Non-finite verbal morphology. In M. Martínez-Areta (arg.), *Basque and proto-Basque. Language internal and typological approaches to linguistic reconstruction* (321.-355. or.). Peter Lang.
- Padilla-Moyano, M. & Videgain, X. (2015). Le Dauphin: euskarazko gutunak (1757). *Lapurdum*, 2. *ale berezia*, 95-160. <https://doi.org/10.4000/lapurdum.2561>
- Reguero, U. (2015). Goizuetako 1753ko sermoia: edizioa eta azterketa. *ASJU*, 49(1-2), 203-228. <https://doi.org/10.1387/asju.18815>
- Reguero, U. (2019a). *Filologiatik dialektologiara Nafarroako euskarazko testu zaharretan barrena (1416-1750)* (ASJUren gehigarriak, 71). UPV/EHU.

- Reguero, U. (2019b). XVIII. mendeko dotrina argitaragabe bat: aurkezpena eta edizioa. *ASJU*, 53(1-2), 225-359. <https://doi.org/10.1387/asju.22417>
- Santazilia, E. (2017). Artxibora itzultzearen garrantziaz. Maria Angela de Txakartegiren 1775eko Mutrikuko gutuntzua. *Lapurdum*, 20, 271-281. <https://doi.org/10.4000/lapurdum.3584>
- Sarasola, I. (1983). Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos. *ASJU*, 17, 69-212.
- Satrustegi, J. M. (1983). Epistolario vasco del siglo XVIII. *ASJU*, 17, 5-24.
- Satrustegi, J. M. (1987). *Euskal testu zaharrak I*. Euskaltzaindia.
- Satrustegi, J. M. (1995). Texto bilingüe de una canción amorosa guipuzcoana del siglo XVIII. *FLV*, 68, 37-50.
- Ubillos, J. A. (1785). *Christau doctriñ berri-ecarlea christauari dagozcan Eguia sinis-beharren-berria dacarrena*. Francisco de la Lama.
- Urrestarazu, I. (2021). *Gogoetak Euskara Batu Zaharraren hausturaz* [Master amaierako lan argitaragabea]. UPV/EHU.
- Ugarte, J. L. & Aldekoa, I. (2007). Antzerkiaren transkripzioa eta hainbat ohar. *Egan*, 60(1-2), 73-91.
- Urgell, B. (1995). *Francisco Ignacio Lardizabal. Testamentu Zarreko Kondaira I-II*. Euskal Editoreen Elkarte.
- Urgell, B. (2006). Para la historia del sustantivo verbal en vasco. *ASJU*, 40, 921-948.
- Urgell, B. (2015). *Gero. Axular*. Euskaltzaindia.
- Urgell, B. (2018a). Zer da lehenago, aditzoina ala partizipioa? Oharrak euskararen kronologiarako. *ASJU*, 52(1-2), 777-816. <https://doi.org/10.1387/asju.20229>
- Urgell, B. (2018b). Lehen Euskara Modernoa. In J. Gorrotxategi, I. Igartua & J. A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia* (543.-657. or.). Eusko Jaurlaritza.
- Urgell, B. (2020). Arabako euskara zer da? Gogoetak euskalkien mugez eta haien sailkapenaz. In I. Camino, X. Artiagoitia, I. Epelde & K. Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberora euskalkietan barrena*. Koldo Zuazori gorazarre (701.-736. or.). UPV/EHU.
- Urkizu, P. (2009). Un texto olvidado del siglo XVII: *Sumario brebea...* (Azkoitia, 1614). *Revista de lenguas y literaturas catalana, gallega y vasca*, 14, 207-217.
- Zapirain, J. K. (1929). *Brabante'ko Jenobeba. Bertso beriyetan Zapirain'tar Juan Kruz'ek jariya*. Montepio Diocesano. http://www.liburuklik.euskadi.eus/applet/libros/JPG/loiola/1003_3_60/1003_3_60.pdf
- Zavala, A. (1962). *Txirrita (Bizitza ta bat-bateko bertsoak)*. Auspoa.
- Zavala, A. (1964). *Jose Vicente de Echagaray. Festara. (Bere bertso guzien bilduma)*. Auspoa.
- Zavala, A. (1971). *Txirritaren bertsoak (I)*. Auspoa.
- Zuazo, K. (2014). *Euskalkiak*. Elkar.
- Zuloaga, E. (2019). Pedro José Aldazabalen euskal testuak: edizioa eta filologia-gaiak. *ASJU*, 53(1-2), 361-445. <https://doi.org/10.1387/asju.22418>
- Zuloaga, E. (2020). *Mendebaleko euskararen azterketa dialektologiko-diakronikorantz* [Doktore-tesia, UPV/EHU]. ADDI. <https://addi.ehu.es/handle/10810/49846>

